

VAASAN YLIOPISTO
LASKENTATOIMEN JA RAHOITUKSEN YKSIKKÖ

Saija Alanko

**TALOUSTIEDON OPPISISÄLLÖN STANDARDINTI PERUSKOULUN YLÄ-
KOULUSSA**

Nuorten taloudellisen osaamisen kehittäminen Suomessa

Taloustieteen
pro gradu -tutkielma

VAASA 2019

SISÄLLYSLUETTELO

	sivu
TAULUKKOLUETTELO	5
LYHENTEET	7
TIIVISTELMÄ:	9
1. JOHDANTO	11
2. TALOUDELLINEN LUKUTAITO	14
2.1. Taloudellisen lukutaidon tieteellinen määrittely	14
2.2. Taloudellinen lukutaito taloustiedon opetuksen tutkimuksessa	16
2.2.1. Taloustiedon opetuksen tutkimustuloksia	16
2.2.2. Haasteena riskiryhmien taloudellinen sosiaalistaminen	18
3. TALOUSTIEDON OPETUS SUOMALAISESSA PERUSKOULUSSA	20
3.1 Taloustiedon opetus osana yhteiskuntaopin opetusta	20
3.2 Nuorten taloustiedon opetusta koskevat tutkimukset	22
3.2.1 Suomalaiset nuoret kansainvälisissä metatutkimuksissa	22
3.2.2 Opetushallituksen kartoituksesta taloudelliseen PISA-tutkimukseen	23
3.2.3 Uusien opetusmenetelmien käyttö taloustiedon opetuksessa	25
4 PERUSKOULUN YLÄKOULUN TALOUSTIEDON OPPISISÄLLÖN STANDARDINTI	29
4.1 Taloustiedon opetuksen kansallisten standardien luominen	29
4.2 Peruskoulun oppikirjojen sisältö verrattuna taloustiedon standardeihin	29
4.2.1 Resurssien niukkuus	30
4.2.2 Tehokas päätöksenteko	32
4.2.3 Allokaatio	33
4.2.4 Kannustimet	35
4.2.5 Kaupankäynti	37
4.2.6 Tuotannon erikoistuminen	39
4.2.7 Markkinat	41

4.2.8	Hintojen merkitys	42
4.2.9	Kilpailu ja markkinarakenne	46
4.2.10	Instituutiot	48
4.2.11	Raha ja inflaatio	49
4.2.12	Korko	50
4.2.13	Tulot	52
4.2.14	Yrittäjyys	54
4.2.15	Taloudellinen kasvu	56
4.2.16	Julkisen vallan rooli ja markkinahäiriöt	58
4.2.17	Julkisen vallan epäonnistuminen	60
4.2.18	Taloussuhdanteet	63
4.2.19	Työttömyys ja inflaatio	65
4.2.20	Finanssi- ja rahapolitiikka	68
4.3.	Oppikirjojen vastaavuus standardeihin	70
5	JOHTOPÄÄTÖKSET	73
	LÄHDELUETTELO	75
	LIITTEET	
	LIITE 1. Koontitaulukko standardeista suhteessa yhteiskuntaopin oppikirjoihin	83

TAULUKKOLUETTELO

Taulukko 1. Resurssien niukkuus –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	31
Taulukko 2. Tehokas päätöksenteko –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	33
Taulukko 3. Allokaatio –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	35
Taulukko 4. Kannustimet –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	37
Taulukko 5. Kaupankäynti –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	38
Taulukko 6. Tuotannon erikoistuminen –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	40
Taulukko 7. Markkinat –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	42
Taulukko 8. Hintojen merkitys –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	45
Taulukko 9. Kilpailu ja markkinarakenne –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	47
Taulukko 10. Instituutiot –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	49
Taulukko 11. Raha ja inflaatio –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	50
Taulukko 12. Korko –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	52
Taulukko 13. Tulot –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	54
Taulukko 14. Yrittäjäyys –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	56
Taulukko 15. Taloudellinen kasvu –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	58
Taulukko 16. Julkisen vallan rooli ja markkinahäiriö –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	60
Taulukko 17. Julkisen vallan epäonnistuminen –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	62
Taulukko 18. Taloussuhdanteet –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	65
Taulukko 19. Työttömyys ja inflaatio –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	68
Taulukko 20. Finanssi- ja rahapolitiikka –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.	70

LYHENTEET

BKT	Bruttokansantuote
CEE	The Council for Economic Education
CIVED	The IEA Civic Education Study
EKP	Euroopan keskuspankki
EMU	Euroopan talous- ja rahaliitto
EU	Euroopan unioni
HYOL	Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto
ICCS	The IEA International Civic and Citizenship Study
IEA	International Association for the Evaluation of Educational Achievement
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
PISA	Programme for International Student Assessment
TVT	Tieto- ja viestintäteknologia

VAASAN YLIOPISTO
Laskentatoimen ja rahoituksen yksikkö

Tekijä:	Saija Alanko	
Pro gradu -tutkielma:	Taloustiedon oppisisällön standardointi peruskoulun yläkoulussa - nuorten taloudellisen osaamisen kehittäminen Suomessa	
Tutkinto:	Kauppätieteiden maisteri	
Oppiaine:	Taloustiede	
Työn ohjaaja:	Panu Kalmi	
Aloitussivuosi:	2017	
Valmistumisvuosi:	2019	Sivumäärä: 84

TIIVISTELMÄ:

Taloudellisen lukutaidon osaamisen kehittäminen on perusteltua, jotta kuluttajat hallitsisivat paremmin nopeasti muuttuvaa taloudellista ympäristöään, ja osaisivat ottaa paremmin vastuuta oman taloutensa hoidosta pitkällä aikavälillä. Kansainvälisiä kyselytutkimuksia on alettu taloudellisen lukutaidon osalta standardoida kansalaisten taloustiedon osaamisen, taloudellisten asenteiden sekä taloudellisen käyttäytymisen vertaamiseksi. Positiivisen taloudellisen käyttäytymisen edistämiseksi OECD kannustaa kehittämään taloustiedon opetuksen käyttäytymisnäkökulmaa sekä digitaalisia opetusmenetelmiä. Myös taloustiedon oppisisältöä on alettu kansainvälisesti standardoida laadun ja sisällön varmistamiseksi, mutta Suomessa tätä standardointia ei ole vielä tehty.

Tämä pro gradu –tutkimus on osa nuorten taloudellisen lukutaidon projektia Vaasan yliopistossa. Taloustiedon oppisisältö on kuitenkin laajempi kuin taloudellisen lukutaidon määritelmä, joten tutkimuksen alotsikko on nuorten taloudellisen osaamisen kehittäminen Suomessa. Tutkimuksessa tehdään aluksi kirjallisuuskatsaus taloudellista lukutaitoa sekä taloustiedon opetusta koskevaan kansainväliseen tutkimuskenttään. Lisäksi tarkastellaan tutkimuskirjallisuuteen perustuen taloustiedon opetusta suomalaisessa peruskoulussa osana yhteiskuntaopin opetusta keskittyen yläkoulun opetukseen, sekä tarkastellaan suomalaisten nuorten menestystä kansainvälisissä yhteiskunnallista tietoa mittaavissa tutkimuksissa. Päätteeksi verrataan neljää suomenkielistä peruskoulun yläkoulun yhteiskuntaopin oppikirjaa CEE:n yhdysvaltalaiseen koulujärjestelmään kehittämiin taloustiedon opetuksen standardeihin.

Suomalaiset nuoret ovat menestyneet hyvin kansainvälisissä yhteiskunnallista tietoa mittaavissa tutkimuksissa, vaikka yhteiskuntaopin opetusta annetaan Suomessa oleellisesti vähemmän kuin OECD –maissa keskimäärin. Silti suomalaisten nuorten kykyä soveltaa tietoa pitäisi lisätä. Yhteiskuntaopin opetus suunnitelmassa kiinnitetään huomiota taitojen kehittämiseen, mikä edellyttää tietoja soveltavaa opetusta sekä uusien opetusmenetelmien kuten pelien sekä vertaisoppimisen käyttöönottoa. Opetuksen kohdentamisessa tulisi kiinnittää huomiota varsinkin taloudellisen lukutaidon osalta keskimääräistä heikompiin väestöryhmiin kuten ei-korkeakoulutettujen perheiden nuoriin, tyttöihin sekä maahanmuuttajiin.

Tutkimuksessa ilmenee, että taloustiedon opetukseen käytetty tuntimäärä on Suomessa keskimäärin noin 30 oppituntia lukuvuoden aikana, mikä on vähän suhteutettuna asiasisällön laajuuteen ja sisäistettävyyteen. Myös opettajien taloustiedon osaamiseen ja sen ylläpitämiseen on syytä kiinnittää huomiota. Yhteiskuntaopin oppikirjat täyttävät enimmäkseen osittain yhdysvaltalaiset standardit. Keskeisten taloustieteellisten standardien jättäminen käsittelemättä sekä puutteellisesti määritellyt keskeiset asiat kuten talouskasvu, BKT ja suhdannevaihtelut osoittavat taloustieteellisen näkemyksen vaillinaisuutta oppikirjojen sisällössä. Myös kuluttajan pitkän aikavälin taloudenhoito jää oppikirjoissa käsittelemättä, vaikka korkoa korolle – ilmiö on oleellinen asia ymmärtää pitkän aikavälin säästämässä ja velanhoidossa.

AVAINSANAT: oppisisällöt, taloustieto, peruskoulun yläaste, standardit

1. JOHDANTO

OECD aloitti vuonna 2003 kattavan taloudellisen koulutuksen kehittämisen, koska sen jäsenmaissa oltiin huolestuneita heikon taloudellisen lukutaidon vaikutuksista kansantalouksiin (Peters & Arthur 2012: 2). Sittemmin länsimaissa on alettu kiinnittää yhä enemmän huomiota ihmisten taloudellista lukutaitoa kohtaan varsinkin Yhdysvaltojen subprime –kriisin sekä finanssikriisin jälkeen, kun havahduttiin kotitalouksien suuriin asuntolainoihin, kuluttajien ylivelkaantuneisuuteen sekä jopa kotitalouksien konkurssiin (Huston 2010: 296). Rahoitusmarkkinat ja taloudelliset instituutiot ovat mm. internetin myötä kehittyneet hyvin paljon, mikä vaatii yhä enemmän taloudellista osaamista ja ymmärrystä kuluttajilta. Myös yhteiskunnalliset muutokset edellyttävät enemmän kansalaisten omaa vastuuta taloutensa hoidosta esimerkiksi omaehtoisen eläkesäästämisen muodossa. Tavoitteena kansalaisten taloudellisen lukutaidon kehittämisessä on ollut halu lisätä hyvinvointia kuluttajien järkevän taloudellisen päätöksenteon avulla. (Kalmi & Ruuskanen 2016: 6.)

Taloustutkimuksissa on alettu luoda kansainvälisiä standardikysymyksiä aikuisten taloudellisen lukutaidon mittaamiseksi säännöllisesti eri maissa. Standardikyselyt mittaavat taloudellista tietämystä, taloudellista käyttäytymistä sekä taloudellisia asenteita. Koska taloudellisten asenteiden on huomattu korreloivan paremmin taloudellisen käyttäytymisen kanssa kuin taloudellisen tietämyksen, OECD kannustaa kehittämään positiivista taloudellista käyttäytymistä edistävän taloustiedon opetusta. OECD:n kokonaistutkimuksen perusteella talousopetuksessa pitäisi suosia erityisesti käyttäytymisnäkökulmaa sekä digitaalisia opetusmenetelmiä, joiden avulla voidaan osaltaan edistää taloustiedon oppimista. Koulut voivat rohkaista lapsia ja nuoria positiiviseen käyttäytymiseen tukemalla pitkäkestoisten taloudellisten suunnitelmien rakentamisessa. (OECD 2016: 52, 59.)

Taloustiedon koulutuksen liiallista painottamista on myös kritisoitu. Rahoitusmarkkinat muuttuvat nopeasti koko ajan, rahoitustuotteet saattavat olla hyvin monimutkaisia ymmärtää ja kuluttajien taloustaidot vaihtelevat hyvin paljon. Myös kouluttajien asiantunte-

muksen taso vaihtelee. Vaarana voi olla, että vaikutetaan oppilaissa liiallista itsevarmuutta omiin taloustietoihin ilman että taloustaidot kehittyvät samalla, mikä voi johtaa lopulta epäsuotuisiin taloudellisiin päätöksiin. (Willis 2008: 197-198.)

Suomi on osallistunut OECD:n standardisoimaan taloudellisen lukutaidon tutkimukseen ensimmäisen kerran vuonna 2014 ollen osaamisessa 30 maan keskinäisessä vertailussa erittäin hyvä. Silti nuorten, ei yliopistokoulutuksen saaneiden, työttömien, naisten, pienituloisten ja yli 60 -vuotiaiden joukossa heikon taloudellisen lukutaidon omaavia oli noin kolmannes, mikä oli enemmän kuin koko otoksen keskiarvo Suomessa. (Kalmi & Ruuskanen 2016: 8-17.)

Kansainvälisten tutkimusten pohjalta on useissa maissa alettu luoda standardeja taloustiedon opetussisältöihin. Monissa maissa on tehty myös poliittisia strategioita kansallisen taloudellisen lukutaidon kehittämiseksi. Suomessa tämä kehitys on ollut kansainvälisesti jäljessä Kalmin & Ruuskasen (2016: 7) mukaan, ja vaikka taloustiedon osaaminen Suomessa on verraten hyvällä tasolla, olisi silti tutkijoiden mielestä hyvä osallistua säännöllisesti PISA-tutkimuksen talousosioon (2016: 17). Suomalaiset nuoret osallistuivat tähän ensimmäisen kerran keväällä 2018.

Tässä pro gradu –työssä tarkastellaan aluksi, mitä taloudellinen lukutaito on tieteellisessä merkityksessä sekä tehdään kirjallisuuskatsaus taloustiedon opetuksen tutkimukseen. Taloustiedon opetuksen oppisisältö on tiedollisesti laajempi asia kuin taloudellisen lukutaidon määritelmä. Sen vuoksi tutkimuksen alaotsikkona on pikemmin nuorten taloudellisen osaamisen kuin taloudellisen lukutaidon kehittäminen, vaikkakin pro gradu –työ tehdään osana nuorten taloudellisen lukutaidon projektia Vaasan yliopistossa. Suomen osalta tässä tutkimuksessa tarkastellaan taloustiedon opetusta osana yhteiskuntaopin oppiainetta peruskoulun yläkoulussa sekä suomalaisten nuorten menestystä kansainvälisissä yhteiskunta-alan vertailututkimuksissa. Tutkitaan lisäksi, miten keskeisten suomalaisten peruskoulun yhteiskuntaopin oppikirjojen taloustiedon oppisisältö vastaa yhdysvaltalaiseen koulujärjestelmään luotuihin taloustiedon opetuksen standardeihin. Taloustiedon oppisisällön standardit ovat taloustieteen tutkimusalalta.

Oletuksena on, että suomalainen taloustiedon oppimateriaali on kansainvälisesti verraten hyvätasoista, mutta fokuksena on suomalaisen taloustiedon oppisisällön yhdenmukaistaminen sekä oppilaiden tulevaisuuden kannalta tarvittavien taitojen kehittäminen. Tavoitteena tutkimuksessa on osoittaa, missä määrin oppikirjat vastaavat standardien vaatimuksiin. Tutkimuksessa keskitytään peruskoulun yhdeksänteen luokkaan, jotta voidaan hahmottaa koko ikäluokalle suunnattu oppisisältö. Taitoja tarvitaan, jotta suomalaiset hallitsisivat paremmin omaa talouttaan nopeasti muuttuvassa maailmassa sekä seuraisivat kriittisesti talousuutisointia ja talouspoliittisia päätöksiä, joilla vaikutetaan kansantalouden tilaan.

Taloudellinen lukutaito ja sen osaamisen kehittämisen tutkiminen ovat perusteltuja sikäli, että kuluttajien kulutustottumuksilla ja taloudellisella osaamisella on seurannaisvaikutuksia koko kansantalouteen, sen kasvuun ja hyvinvointiin. Ylivelkaantuminen ja liian vähäinen säästämisaste on ollut haasteena viime aikoina Suomessa (YLE 17.9.2018 ja 24.9.2018). Varsinkin monet nuoret ovat turvautuneet helposti saataviin vakuudettomiin korkeakorkoisiin lyhytaikaisiin lainoihin, joiden markkinointi on ollut voimakasta ja korkeakorkoista kovaa. Muun muassa tämän seurauksena Suomessa on viime vuosina ollut ennätyksellisiä määriä ylivelkaantuneita maksuhäiriömerkittyjä kuluttajia (Kauppalehti 19.10.2018).

2. TALOUDELLINEN LUKUTAITO

2.1. Taloudellisen lukutaidon tieteellinen määrittely

Tutkimuksellinen kiinnostus taloudellista lukutaitoa kohtaan on ollut 2000 –luvulla kasvavaa. Suurista kansainvälisistä organisaatioista varsinkin OECD on panostanut taloudellisen lukutaidon kehittämiseen maailmassa (ks. esim. Amagir, Groot, van den Maassen, Brink & Wilschut 2017 ja Atkinson & Messy 2011). Myös maailmanpankilla on ollut useita maakohtaisia tutkimuksia taloudelliseen lukutaitoon liittyen finanssikriisin jälkeen, mutta viime vuosina myös globaaliin taloudelliseen osallisuuteen liittyen (ks. World Bank Group, datacatalogue). Kiinnostuksen kasvu johtuu rahoitusmarkkinoiden ja taloudellisten instituutioiden nopeasta kehityksestä digitalisoituvassa maailmassa, mikä vaatii kuluttajilta enemmän tietoa ja osaamista sekä laajempaa vastuunottoa oman taloutensa hoitamisesta (Kalmi 2013: 151).

Kansainvälisessä tutkimuksessa taloudellinen lukutaito, financial literacy, viittaa yleensä kuluttajien kykyyn ymmärtää henkilökohtaiseen tai kotitalouden taloudenhoitoon liittyviä asioita sekä soveltaa tietoja käytännössä (Kalmi & Ruuskanen 2016: 6). Taloudellinen lukutaito on taloustaitoa, jonka avulla opitaan ymmärtämään talouden lainalaisuuksia ja opitaan selittämään taloudellisten tulosten vaihtelua. Taloudellista lukutaitoa määritellään ja mitataan, jotta ymmärretään talousopetuksen vaikutuksia sekä mahdollisia esteitä tehokkaille taloudellisille valinnoille. Opitaan mittaamaan kuluttajien kykyä tehdä tehokkaita taloudellisia päätöksiä. Tutkimuksissa käsitteet taloudellinen lukutaito, taloudellinen tietämys ja taloustieto (oppiaineena) sekoittuvat herkästi toisiinsa kirjallisuudessa ja mediassa. (Huston 2010: 296.) OECD määrittelee taloudellisen lukutaidon laajemmin kuin taloustietouden, sillä tiedon lisäksi tarvitaan myös ymmärrystä riskeistä sekä taitoja, motivaatiota ja itseluottamusta – toisin sanoen itseohjautuvuutta, jotta voidaan tehdä tehokkaita päätöksiä taloudellisissa tilanteissa (Amagir et al. 2017: 2). Lusardi korostaa, että taloudellinen lukutaito on välttämätöntä 2000-luvulla, koska se edistää tehokasta päätöksentekoa, lisää taloudellista hyvinvointia ja vaikuttaa koko yhteisöön ja mahdollistaa nuorten osallistumisen talouselämään. Taloudellisen lukutaidon seurannaisvaikutukset yhteiskunnalle ovat merkittäviä. (Lusardi 2015: 642).

Taloudellinen lukutaito voidaan englannin kielellä jaotella termein *economic literacy* ja *financial literacy*, joista *economic literacy* tarkoittaa yleensä kykyä analysoida taloudellisia asioita ja ilmiöitä laajemmin, kun taas *financial literacy* tarkoittaa pääasiassa oman talouden hoitoon liittyvää osaamista. Taloudellinen lukutaito onkin sekä talousasioihin liittyvää tiedollista osaamista, että tietojen soveltamistaitoja. Suomen kielessä on käytetty myös termiä finanssilukutaito, jonka liitetään yleensä rahoitus- ja investointialan osaamiseen. (Kalmi 2013: 150.)

Kun tutkitaan opetusta, suomen kielen käsite lukutaito viittaa yleensä lukijan kykyyn ottaa tietoa vastaan, kun taas englannin kielinen vastaava käsite *literacy* on moniulotteisempi sisältäen sekä luku- että kirjoitustaidon, mutta myös tiedon vastaanottamisen, tuottamisen ja ilmaisemisen. Suomen peruskoulun uudessa opetussuunnitelmassa korostetaan monilukutaidon merkitystä. Monilukutaito korostaa erilaisten viestien tulkintaa ja tuottamista, ja sen myötä kehittyviä ajattelun taitoja sekä kykyä prosessoida tietoa. Monilukutaito on poikkitieteellisen tiedon monipuolista omaksumiskykyä. Suomen kielen käsite toiminnallinen lukutaito taas on tiedon ymmärtävää ja kriittistä vastaanottamista sekä tietojen ja näkemysten ilmaisemista sanallisesti, mikä katsotaan kansalaistaidoksi. Yhteiskunnallinen monilukutaito, johon myös taloudellinen lukutaito sisältyy, vaikuttaa yhteiskuntatieteelliseen kriittiseen reflektoivaan ajatteluun ja argumentointitaitoon, mutta yhteiskunnallisen monilukutaidon sisällön määrittely ja rajaaminen on silti vaikeaa, koska yhteiskunnallisten kysymysten käsitteellinen jäsentäminen on hankalaa ilmiöiden monitahoisuuden vuoksi. (Ahvenisto, van den Berg, Lofström & Virta 2013: 41, 44.)

Taloudellisen lukutaidon mittaamista varten on kehitetty standardeja, jotta aihepiiristä voidaan paremmin tehdä kansainvälisiä vertailututkimuksia ja meta-analyysejä¹. Marcolin ja Abraham (2006) esittivät tarpeen taloudellisen lukutaidon tieteellisten mittareiden luonnille. Standardisoimista on hidastanut osittain käsitteellistämisen puute sekä taloudellisen lukutaidon rakenteen määrittelyn, sisällön ja tulkinnan osittaiset epäselvyydet

¹ Esim. Atkinson & Messy 2012, Fernandes, Lynch & Netemeyer 2012 ja Kaiser & Menkhoff 2017

kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa (Huston 2010: 296-297). Taloudellista lukutaitoa voidaanakin mitata eri tavoin. Suppea mittaus testaa tietämystä korkotasosta, inflaatiosta ja riskin hajauttamisesta. Laajempi mittaus huomioi myös taloudellista käyttäytymistä ja siihen liittyviä asenteita.

OECD on määritellyt taloudellisen lukutaidon koostuvan kolmesta osa-alueesta: tiedosta, käyttäytymisestä ja asenteista, ja tuottanut aiheesta kansainvälistä vertailevaa tutkimusta, johon Suomi osallistui aikuisväestön osalta vuonna 2014 ja nuoret taloudellisen lukutaidon PISA –tutkimukseen keväällä 2018 (Kalmi & Ruuskanen 2016: 6-8). OECD:n tutkimuksissa on huomattu taloudellisten asenteiden korreloivan paremmin käyttäytymisen kanssa kuin taloudellisen tietämyksen. Siksi taloustiedon opetuksen pitäisi tiedon ohella edistää positiivista taloudellista käyttäytymistä, mikä taas edistää taloudellista hyvinvointia. Opetuksen kohdentamisessa pitäisi suosia käyttäytymisnäkökulmaa sekä digitaalisia oppimismenetelmiä, jotka lisäävät kokemuksellisuutta ja interaktiivisuutta. (OECD 2016: 52, 59.) Nuorten taloudellisen lukutaidon mittaamiseksi säännöllisesti on alettu kehittää kansainvälisiä standardeja koulujen taloustiedon opetuksen kehittämiseksi, mutta Suomessa niitä ei ole vielä tiettävästi kehitetty. Suomessa on kuitenkin viime aikoina kiinnitetty aihepiiriin huomiota ja julkaistu nuorten talousosaamiseen ja sen kehittämiseen liittyvää kuluttajatutkimusta (ks. esim. Luukkanen & Raijas 2012 sekä Peura-Kapanen & Lehtinen 2011).

2.2. Taloudellinen lukutaito taloustiedon opetuksen tutkimuksessa

2.2.1. Taloustiedon opetuksen tutkimustuloksia

Taloudellisen lukutaidon edistäminen on tieteellisesti perusteltua, sillä sen on tutkimuksissa todettu korreloivan tavoiteltuja talouslukuja. Tutkijat eivät kuitenkaan ole olleet yksimielisiä siitä, miten taloudellista lukutaitoa pitäisi edistää. Taloustiedon opetuksella on kannattajansa sekä kriitikkonsa, ja toisaalta koulutuksen vaikutusta käyttäytymiseen on ollut vaikeaa mitata. Lisäksi toteutetut tutkimukset ovat olleet kestoiltaan eri mittaisia,

jolloin on ollut vaikeaa saada luotettavaa kuvaa tuloksista. (Kalmi 2017: 1-2.) Olisi kuitenkin tarkoituksenmukaista saada nuoret lisäämään säästämiskäytöstään ja toisaalta vähentämään impulsiivista kuluttamista.

Taloustiedon opetuksella vaikutetaan oppilaiden taloudellisen tiedon määrään, mutta pyritään vaikuttamaan myös taloudelliseen käyttäytymiseen. Siten taloudellinen lukutaito voidaan taloustiedon opetuksen osalta sisällyttää tieteellisesti osittain käyttäytymistaloustieteen piiriin. Kaiser & Menkhoff (2017) julkaiseman 126 tutkimusta kattavan metatutkimuksen perusteella taloustiedon opetuksella pystytään merkittävästi vaikuttamaan taloudelliseen käyttäytymiseen ja taloudelliseen lukutaitoon, mutta tulokset ovat olleet vähemmän tehokkaita matalan tulotason sekä alemman keskiluokan väestöryhmissä. Tutkimuksen perusteella joihinkin käyttäytymismalleihin kuten velanhoitoon on haasteellista vaikuttaa, joten onnistuminen vaikuttaisi riippuvan paljon opetuksen intensiteetistä sekä oikea-aikaisuudesta. Fernandes et al. (2012: 1052) metatutkimus tuo esille, että vaikka taloustiedon opetukseen panostettaisiinkin enemmän, oppilaiden taloudelliseen käyttäytymiseen vaikuttaa silti todennäköisesti vielä enemmän persoonalliset psykologiset piirteet, joita ei ole kovin helppo muuttaa.

Willisin kritiikki taloustiedon opetuksen merkitystä kohtaan kohdistuu useiden tutkimusten perusteella siihen, ettei taloustiedon opetuksella ole osoitettu olevan kausaalista yhteyttä parempaan taloudelliseen lukutaitoon tai kehittyneempään taloudelliseen käytökseen eikä parempiin taloudellisiin tuloksiin (Willis 2011: 429). Willisin huoli on, että taloudellinen lukutaito jää ainoastaan taloustiedon koulutukseen panostamalla liikaa yksittäisten ihmisten oppimiskyvyn varaan, jolloin muodostuu vaara, ettei mikään taloustiedon opetus ole tähän tehtävään tarpeeksi tehokas. Matalan tulotason kansalaiset eivät ehkä opi tarpeeksi ottaakseen sitä taloudellista vastuuta, jota opetuksen avulla haetaan, tai sitten kuvittelevat osaavansa enemmän kuin osaavat, jolloin toimivat liian itsevarmoina irratiionaalisesti vaikuttaen laajassa mittakaavassa jopa kokonaismarkkinoihin. Willisin mukaan pitäisikin panostaa enemmän kulutustottumusten kehittämiseen kuin taloustiedon opetukseen. (Willis 2008: 197-198 ja Willis 2011: 429, 433.)

Mandell & Klein tuovat suppeahkossa tutkimuksessaan esille, että taloustiedon opetus ei välttämättä lisää tutkimusten perusteella taloudellista lukutaitoa eikä positiivista taloudellista käyttäytymistä nuoruusiästä aikuisuuteen, lyhyellä tai pitkällä aikavälillä. He epäilevät, että koulun taloustiedolla olisi todellisuudessa riittävästi vaikutusta taloudellisten päätösten tekemiseen myöhemmin elämässä, ja korostavat opetusmenetelmien merkitystä, koska toiset tutkimukset ovat osoittaneet, että nuoret jotka pelaavat osakemarkkinapelejä, ovat taloudelliselta lukutaidoltaan huomattavasti muita parempia. Siten interaktiiviset, relevantit ja hauskat tavat oppia voisivat motivoida oppilaita ja lisätä taloudellista lukutaitoa. (Mandell & Klein 2009: 15, 21-23.)

2.2.2. Haasteena riskiryhmien taloudellinen sosiaalistaminen

Tutkimuksissa on havaittu Kasman, Heuberger & Hammondin (2018: 1) mukaan, että nuorten taloudellisella lukutaidolla on vaikutusta koulutuspaikan valintaan. Yhdysvalloissa nuoret, joilla ei ole säästötiliä eivät todennäköisesti hakeudu collegeihin opiskelemaan, ja taloudellinen stressi sekä velkaantuminen jo nuorella iällä aiheuttavat luokalle jäämistä ja syrjäytymistä. Samaan aikaan koulutuskustannusten kasvu eriyttää kehitystä lisää. Myös Suomessa on julkisessa keskustelussa puhuttanut lukiokustannusten kasvu sekä sen vaikutukset nuorten tasaveroisiin koulutusmahdollisuuksiin peruskoulun jälkeen (Verkkouutiset 5.9.2017).

Viime aikaisessa hollantilaisessa tutkimuksessa haettiin taloudellisen lukutaidon osalta 15-vuotiaiden nuorten riskiryhmiä, ja havaittiin että tietyt ryhmät kuten kognitiivisilta tai matemaattisilta taidoiltaan keskimääräistä heikommät oppilaat, sekä oppilaat, joiden perheillä on matala sosioekonominen tulotaso, mutta myös maahanmuuttajanuoret saivat keskimääräistä heikompia tuloksia. Myös nuoret, joiden äideillä ei ole korkeakoulututkintoa ja joiden kotona ei keskustella raha-asioista, saivat heikompia taloudellisen lukutaidon tuloksia. Tutkimuksessa huomioitiin taloudellisen lukutaidon lisäksi nuorten taloudellinen sosiaalistaminen sekä taloudelliset kokemukset. (Amagir et al. 2017: abstract.) Myös suomalaisen tutkimuksen perusteella nuoret, naiset ja korkeakoulututkintoa vailla olevat saivat keskimääräisesti heikompia tuloksia aikuisten taloudellisen lukutaidon tutkimuksessa (Kalmi & Ruuskanen 2016: 8-17). OECD:n PISA –tutkimuksessa on

myös havaittu, että maahanmuuttajien taloudellinen lukutaito on keskimääräistä heikom-
paa kuin kantaväestön, vaikka sosioekonominen taso olisikin sama kuin kantaväestön
(OECD 2017: 100-101).

Nuorten taloudellinen sosiaalistaminen on taloudellista lukutaitoa edistävä laajempi il-
miö, josta taloustiedon opetus on ainoastaan osatekijä. Tutkimusten mukaan nuorten ta-
loudelliseen sosiaalistamiseen vaikuttavat myös ikätoverit, ystävät, media sekä vanhem-
pien neuvot raha-asoiden hallinnassa – nämä yhdessä näyttävät lisäävän nuorten talou-
dellista itsevarmuutta sekä positiivista asennetta ja taloudellista käyttäytymistä suhteessa
esim. budjetointiin, maksamiseen ja säästämiseen. Lisäksi taloudelliset kokemukset vah-
vistavat taloudellista osaamista, kun nuoret harjoittelevat taloudellista toimintaa varo-
vasti. Tutkimuksissa on havaittu, että säännöllisesti taskurahaa saavat nuoret, joita van-
hemmat neuvovat rahankäytössä ja jotka säästävät, käyttäytyvät yleensä säästäväisesti
myös aikuisena. Rahankäytön opettelu ohjatusti yhdessä säästämisen kanssa näyttää ole-
van tehokkain tapa lisätä säästämiskäyttäytymistä aikuisena. (Amagir et al. 2017: 5; ks.
myös Sohn, Joo, Grable, Lee & Kim 2012; Lusardi, Mitchell & Curto 2010; Shim, Xiao,
Ahn & Serido 2014; Buccioli & Veronesi 2014.) Taloustiedon opetuksen yhteydessä oli-
sikin hyödyllistä ulottaa opetus myös oppilaiden vanhempiin ja ystäviin (Lusardi et al.
2010 ja OECD 2017) sekä kytkeä vertaisryhmät ja yleishyödylliset järjestöt osaksi ope-
tusta. Suomessa Kuluttajatutkimuskeskus on julkaissut eri instituutioille kohdennetun op-
pään ”Nuorten talousosaamisen edistäminen”, jossa on hahmoteltu keskeisille toimijoille
talouskasvatuksen painopisteet, toimintamuodot ja haasteet (Peura-Kapanen 2012: 16).

3. TALOUSTIEDON OPETUS SUOMALAISESSA PERUSKOULUSSA

3.1 Taloustiedon opetus osana yhteiskuntaopin opetusta

Suomalaisessa peruskoulussa taloustieto on yksi aihekokonaisuus yhteiskuntaopin opetuksessa. Uuden opetussuunnitelman (2014) mukaan yhteiskuntaoppia opetetaan vuosiluokilla 4-6 yhteensä kaksi vuosiviikkotuntia ja vuosiluokilla 7-9 yhteensä kolme vuosiviikkotuntia (Ahvenisto ym. 2013: 43). Yleensä yhteiskuntaoppia opetetaan peruskoulun yläkoulussa yhdeksäsluokkalaisille. Yhteiskuntaopin oppisisältö on varsin laaja poikkeileikkaus suomalaiseen yhteiskuntaan osana kansainvälistä toimintayhteisöä. Sen sisältö muodostuu taloustiedon lisäksi yhteiskunnan keskeisten rakenteiden ja ilmiöiden tarkastelusta, vallankäytöstä ja vaikuttamisesta, oikeusjärjestelmän toiminnasta sekä kansallisten että kansainvälisten turvallisuusasioiden käsittelystä (Kaihari-Salminen 2009). Opetussuunnitelma ei määrittele, miten opetuksen asiasisällön pitäisi jakautua oppiaineen sisällä ajallisesti. Vaasan yliopiston toteuttamassa valtakunnallisessa peruskoulun yhdeksäsluokkalaisten ”pelillisuus taloustiedon opetuksessa” –tutkimuksessa saadussa opettajapalautteessa ilmeni, että yhteiskuntaopin opettajien taloustiedon opetukseen käyttämä aika lukuvuoden aikana vaihteli jopa 10-60 oppitunnin välillä, vaikka keskimääräinen taloustiedon opetukseen käytetty aika olikin noin 30 oppituntia (Alanko 2018). Tämän perusteella oppilaat saavat valtakunnallisesti hyvin vaihtelevan määrän taloustiedon opetusta peruskoulun päättöluokalla.

Yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteena on kasvattaa aktiivisia kansalaisia, joilla on taito tulkita poliittisia päätöksiä, sekä tehdä omia valintojaan niiden perusteella. Talousasioiden osalta tavoitteena on edistää yrittäjyyttä taloustietojen ja tietoisien kuluttajakäyttäytymisen ohella. Vallankäyttöjärjestelmään sekä markkinointiin liittyy oleellisesti myös yhteiskuntaopissa opetettava lähdekriittisyys tiedotusvälineitä kohtaan. Lisäksi oppilaille säistetään suomalainen oikeusjärjestelmä, mutta myös suomalaisten toiminta osana globaalia toimintaympäristöä. Näin aktiivinen kansalainen pystyy sopeutumaan yhteiskunnan muutoksiin hakemalla itseohjautuvasti tarvittavia tietoja ja taitoja toimintaympäristön muutosten edellyttämällä tavalla. Yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteena on sosiaa-

listaa oppilaat osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Asiatiedon omaksumisen lisäksi oppilaille pitäisi jäädä aikaa myös yhteiskunnallisten taitojen, varsinkin poliittisten ja taloudellisten, harjoittelukselle. Yhteiskuntaopin opetuksen sisältämät taitotavoitteet voivat sisältää esimerkiksi yhteiskunnallisia keskusteluja analysoivia taitoja kuten taidot erottaa tosiasiat mielipiteistä ja propagandasta, sekä taitoja vertailla erilaisia yhteiskunnallisia ratkaisuvaihtoehtoja. Lisäksi taitoa on myös kyky hahmottaa erilaisia vaikuttamismahdollisuuksia poliittisesti ja taloudellisesti. (Kaihari-Salminen 2009.)

Julkisessa keskustelussa on koko 2000-luvun ajan otettu kantaa taloustiedon opettamiseksi omana oppiaineena peruskoulussa. Myös oppiaineen monialaisuus on korostunut kannanotoissa (Talouselämä 9.2.2001). Yhteiskuntaoppi eriytettiin omaksi oppiaineeksi 2000-luvun alussa, ja peruskoulun yhteiskuntaopin vuosiviikkotuntien määrää lisättiin tavoitteena lisätä taloustiedon opetusta. Myös muiden oppiaineiden talousopetuksen tuntikehystä lisättiin, mutta kokonaisvastuuta talousopetuksen koordinoinnista ei kohdennettu yhdellekään oppiaineelle (van den Berg & Löfström 2011: 79; MTV 6.7.2004). Uudistustarpeen myötä sekä sen ohessa on havaittu opettajien täydennyskoulutuksen tarve sekä oppilaiden taloustaitojen väliset suuret erot (Pörssisäätiö 22.9.2014). Uusimman opetussuunnitelman (2014) mukainen oppiainerajat ylittävä monialainen oppimiskokonaisuus voisi muodostua mm. koulukohtaisesti käytännön taloustaitojen opettamisesta oppilaille. Silti edelleen julkisessa keskustelussa on toivottu, että talouden pitäisi olla oppilaille erillinen oppiaine (HS 8.8.2018).

Suomessa historiaa ja yhteiskuntaoppia opetetaan muihin OECD-maihin verrattuna poikkeuksellisen vähän, mikä johtuu ainakin osittain kylmän sodan aikaisista poliittisistä syistä. Nuorison vasemmistoradikalismia haluttiin suitsia 1970-luvulla, jolloin Suomessa päätettiin vähentää yhteiskuntaopin opetusta ja vähentää tietoisesti kouludemokratiaa sekä oppilaiden kansalaisaktiivisuuksia. (Suutarinen 2008.) OECD:n tutkimuksen mukaan 21 EU-maan sekä OECD-maiden keskiarvo alakouluikäisten historian ja yhteiskuntaopin opetukselle on 8 % kokonaistuntimäärästä, mutta Suomessa opetetaan kaikista verrokki-maista vähiten Luxemburgin ohella, vain 2 % kokonaistuntimäärästä. Myös yläkoulun

tuntikehitys historian ja yhteiskuntaopin osalta jää oleellisesti jälkeen monista maista keskiarvon ollessa 12 %, kun Suomessa opetetaan historiaa ja yhteiskuntaoppia yhteensä vain 7 % kokonaistuntimäärästä. (OECD 2011: 390-391.)

3.2 Nuorten taloustiedon opetusta koskevat tutkimukset

3.2.1 Suomalaiset nuoret kansainvälisissä metatutkimuksissa

Taloustiedon opetuksen oppimistuloksia ei ole Suomessa tutkittu määrätietoisien säännöllisesti tähän mennessä. Yhdeksäsluokkalaisille ei ole yhteiskuntaopin osalta luotu valtakunnallista osaamista mittaavaa koetta, mutta toisaalta on HYOL:n toimesta jo 50 vuoden ajan järjestetty vuosittain valtakunnallinen taloustietokilpailu, joka mittaa nuorten taloudellista osaamista. Siihen osallistuminen on kuitenkin ollut kouluille vapaaehtoista. Katavaa kuvaa suomalaisen taloustiedon opetuksen tuloksista ei ole ollut saatavissa. Suomalaiset nuoret ovat silti osallistuneet joihinkin IEA:n järjestämiin kansainvälisiin yhteiskuntatietouden tutkimuksiin noin 10 vuoden välein.

Suomen 14-15-vuotiaat nuoret osallistuivat vuonna 1999 kansainväliseen (IEA) CIVIC-tutkimukseen, jossa havaittiin, että suomalaisten nuorten osaaminen oli kansainvälisesti kärkitasoa yhteiskunnallisten tietojen ja taitojen osalta. Tuossa vaiheessa kokonaistutkimuksen tuloksiin vaikutti vielä tuoreemmin mm. Itä-Euroopan valtioiden vapautuminen kommunismista 1990-luvulla, mikä vaikutti näissä maissa mm. kansalaisten käsityksiin demokratiasta ja markkinataloudesta. (Torney-Purta, Schwille & Amadeo 1999: 31.) Tutkimuksessa havaittiin Kaihari-Salmisen (2009) ja Suutarisen (2008) mukaan, että suomalaiset nuoret olivat verrokkimaista vähiten kiinnostuneita politiikasta, eivätkä arvostaneet aktiivista kansalaistoimintaa. Kaksi vuotta myöhemmin (IEA) CIVED -tutkimuksessa havaittiin, että yhteiskunnalliselle opetukselle on ollut tyypillistä opettajien laaja harkintavalta aihepiirien, materiaalien ja opetusmenetelmien sekä arviointitapojen suhteen. Tässä maakohtaisessa vertailussa kiinnitti huomiota, että Suomessa opettajat, toisin kuin suurimmassa osassa verrokkimaita, eivät pitäneet tärkeänä poliittisiin puolueisiin liittymistä. Yhteiskunnallinen opetus on ollut Suomessa kylmän sodan ajalla tehdyn tuntimäärien

leikkauksen jälkeen tietoisesti pikemmin tiedon siirtämistä kuin kriittiseen ajatteluun tai poliittiseen toimintaan harjaannuttavaa. (Suutarinen 2008, Torney-Purta, Lehmann, Oswald & Schulz 2001: 176-177.)

Vuosina 2008-2009, tehtiin yhteensä 38 valtiossa (IEA) ICCS:n toimesta nuorten yhteiskunnallisia tietoja ja asenteita mittaava kansainvälinen vertailututkimus, johon Suomen nuoriso osallistui. Tutkimuksessa ei mitattu nuorten taloudellista osaamista, vaan yhteiskunnallisia tietoja ja asenteita, mutta huomioitiin nuorten sosioekonominen tausta suhteessa yhteiskunnallisen tiedon tasoon sen perusteella, millainen oli vanhempien koulutustausta, vanhempien ammatit sekä kotona oleva kirjallisuuden määrä. Jos kotona olevan kirjojen määrä oli yli 500, sillä havaittiin olevan merkittävä positiivinen vaikutus oppilaiden tiedon määrään. Nuorten yhteiskunnallisen tiedon määrän havaittiin olevan sitä parempi mitä korkeampi heidän vanhempiansa yhteiskunnallinen ammattiasema oli. Ero matalan ja korkean ammattiaseman vaikutuksessa yhteiskunnallisen tiedon määrään oli huomattava kaikissa tutkituissa maissa. Lisäksi huomioitiin kantaväestön oppimistulokset verrattuna maahanmuuttajanuoriin. Kielitaidon, kotikielen verrattuna opiskelukieleen, vaikutus oppimistuloksiin oli sen perusteella suuri: maahanmuuttajien kyky omaksua yhteiskunnallista tietoa itselleen vieraalla kielellä oli oleellisesti heikompi kuin kantaväestön. Tutkituista maista ainoastaan tanskalaisten kantaväestöön kuuluvien nuorten oppimistulokset olivat parempia kuin suomalaisten kantaväestöön kuuluvien nuorten. Kokonaistutkimuksessa tyttöjen osaaminen oli poikia parempaa kansainvälisen keskiarvon mukaan jopa niin paljon, että muodostui tilastollisesti merkitsevä ero. Verrattuna edelliseen, vuoden 1999, tutkimukseen havaittiin, että suomalaisten nuorten yhteiskunnallisen tiedon taso oli kasvanut, mutta arvostukset kansalaistoimintaa kohtaan olivat laskeneet. Luottamus instituutioita kohtaan oli kasvanut, mutta kiinnostus poliittista toimintaa kohtaan oli laskenut. (Schulz, Ainley, Fraillon, Kerr & Losito 2010: 80, 197-198, 202, 254.)

3.2.2 Opetushallituksen kartoituksesta taloudelliseen PISA-tutkimukseen

Opetushallitus toteutti Suomessa yhteiskuntaopin oppimistulosten seuranta-arvioinnin ensimmäistä kertaa peruskoulun yhdeksäsluokkalaisille vuonna 2011. Tutkimuksen mukaan tytöt saivat enemmän pisteitä kuin pojat kaikilla osaamisalueilla, vaikka mitään

oleellisia sukupuolten välisiä eroja oppimistuloksissa ei havaittu. Silti pojat suhtautuivat yhteiskuntaoppiin myönteisemmin kuin tytöt ja luottivat osaamiseensa enemmän. Tutkimuksessa havaittiin myös, että maaseutumaisissa kunnissa asuvien tyttöjen osaaminen oli useita prosenttiyksikköjä parempi kuin taajaan asuttujen alueiden tyttöjen, kun tehtävät koskivat taloudellisia vaihtoehtoja ja niiden seurauksia. Lisäksi entisen Lapin läänin alueen tyttöjen tulokset talousasioita mittaavissa tehtävissä olivat tilastollisesti lähes merkittävästi heikompia. Silti kaiken kaikkiaan oleellisia alueellisia eroja eri puolilla Suomea tai erilaisten tilastollisten kuntatyyppien mukaan luokiteltuina ei juuri ollut. (Ouakrim-Soivio & Kuusela 2012: 60-65.)

Opetushallituksen tutkimuksessa havaittiin vielä, että lähes viidennes oppilaista ei ymmärtänyt kontekstia median monilukutaitoa mittaavassa osuudessa. Lähes kaikki oppilaat osasivat perustella yhteiskunnallisia asioita, mutta vain vähän yli puolet oppilaista ratkaisi tehtäviä yhteiskunnallisesta päätöksenteosta ja taloudellisista vaihtoehdoista sekä niiden seurauksista, ja 4/5 näistä oppilaista sai tyydyttävän tai heikomman suorituksen. Muuta kuin suomea tai ruotsia kotikielensä puhuvia osallistujia oli kokeessa alle 4 %, ja heidän osaamisensa oli tyydyttävää tasoa yhteiskuntaopissa. Vanhempien koulutustaustalla oli lähes 10 prosenttiyksikön vaikutus kaikkien oppilaiden oppimistuloksiin parhaimpien ja heikoimpien välillä. (Ouakrim-Soivio & Kuusela 2012: 6-8, 113.)

Vuonna 2012 OECD otti käyttöön ensimmäisen taloudellista lukutaitoa mittaavan PISA-tutkimuksen, josta tuli ensimmäinen kansainvälinen laajamittainen taloudellista lukutaitoa mittaava testi 15-vuotiaille. Sen ensimmäisen tutkimuksen mukaan suurimmalla osalla testimaiden nuorista oli vain perustavaa laatua olevat tiedot taloudellisesta lukutaidosta. Lusardi vertasi nuorten taloudellisen lukutaidon tuloksia tutkimusmaiden BKT:en. Sen mukaan rikkaassa maassa elämisellä ei ollut suurta vaikutusta taloudelliseen lukutaitoon, esim. Viron, Puolan ja Tsekin nuoriso sai korkeampia pistemääriä kuin Ranska, Italia ja USA, joiden BKT on korkeampi. Tämä johtuu Lusardin mukaan hyvin toimivasta koulutusjärjestelmästä. Tässäkin tutkimuksessa havaittiin voimakas yhteys sosioekonomisen aseman ja taloudellisen lukutaidon välillä, jolloin sosioekonomisen aseman vaikutus tulokseen oli OECD-keskiarvon mukaan 14% parhaimpien ja heikoimpien välillä.

Tutkijat ovatkin Lusardin mukaan osoittaneet, että taloudellisen lukutaidon eroilla on vaikutusta hyvinvoinnin epätasa-arvoistuvassa jakautumisessa ja sillä voi olla merkittäviä kerrannaisseurauksia nuorten elämässä, varsinkin tyttöjen ja matalan tulotason nuorten joukossa, koska naiset elävät keskimäärin pidempään kuin miehet ja ansaitsevat vähemmän tuloja elämänsä aikana. Tästä johtuen taloudellisten valintojen merkitys korostuu näissä ryhmissä. PISA-tutkimuksessa ei kuitenkaan havaittu oleellisia sukupuolten välisiä eroja taloudellisen lukutaidon tuloksissa. (Lusardi 2015: 641, 646-653.) Suomi osallistui ensimmäistä kertaa taloudellista lukutaitoa mittaavaan PISA-tutkimukseen keväällä 2018. Tutkimuksesta ei ole vielä saatavissa tuloksia analysoitavaksi tähän tutkimukseen.

3.2.3 Uusien opetusmenetelmien käyttö taloustiedon opetuksessa

Nykyinen työikäinen opettajakunta on suurimmaksi osaksi käynyt läpi perinteisen oppikirjapainotteisen koulutuksen. Digitalisaation mahdollistamat uudet opetusmenetelmät ovatkin juuri opettajille teknologisen murrosvaiheen haaste, johon he tarvitsevat usein tukea ja koulutusta ottaakseen ne sujuvasti käyttöön, vaikka yleisesti opettajat suhtautuvat myönteisesti tieto- ja viestintäteknologian (TVT) käyttöön työssään. Suomessa asiaan on jo vaikutettukin järjestämällä opettajille monipuolisia digikoulutuksia mm. vertaisoppimalla ja kouluttamalla oppilaita tukemaan digimateriaalin käyttöä oppitunneille. Kouluissa asetetut opetustavoitteet ohjaavat käyttämään yhä enemmän digitaalista materiaalia, ja esim. lukiolaisilla täytyy olla nykyään hyvä osaamisperusta täysin sähköisten ylioppilaskokeiden tekoa varten. Toisaalta koulujen väliset ja sisäiset erot resursseissa ja toimintakulttuureissa TVT:n käytön suhteen voivat olla merkittäviä. Lisäksi laajasti ottaen TVT:a käyttää oppitunneilla vielä pääasiassa opettajat, oppilaat vain vähän. (Tanhua-Piiroinen, Viteli, Syvänen, Vuorio, Hintikka & Sairanen 2016: 2,7.)

Uuden opetussuunnitelman mukainen yhteiskuntaopin taitojen kehittäminen edellyttää siirtymistä tietopainotteisesta opetuksesta kohti tietoja soveltavaa opetusta. Muutos edellyttää myös uusien opetusmenetelmien käyttöönottoa (Rantala 2017: johdanto). Internetin myötä opetuskäyttöön suunnattujen yhteiskunnallisten pelien määrä on kasvanut oleellisesti. Suomessa on kehitetty runsaasti erilaisia talousosaamista kehittäviä pelejä useiden instituutioiden tukemana. Opetushallituksen portaaliin on koottu opetuskäyttöön sopivia

verkkosivustoja², joista taloustiedon opetukseen löytyy oma osionsa. Osion löytyy mm. useita taloustietoja ja -taitoja kehittäviä pelejä, mutta myös esim. Kilpailu- ja kuluttajaviraston laatima suunnitelma kuluttajataitojen opettamisesta vuosiluokittain.

Suomessa perustettiin vuonna 2010 säästöpankkisäätiöiden toimesta opetuskäyttöön tarkoitettu OmaOnni –oppimisympäristö, jonka avulla tutkittiin peruskoulun yhdeksäsluokkalaisten taloudellista käyttäytymistä vuosina 2014-2016. Oppimisympäristöä käytettiin osana taloustiedon opetusta, minkä lisäksi käytettiin myös vertaisoppimismenetelmää, jossa yhdeksäsluokkalaisia korkeintaan kolme vuotta vanhemmat lukio-opiskelijat tuottivat uutta opetusmateriaalia internetiin oppilaiden käytettäväksi. Lisäksi taloustiedon opetuksessa käytettiin pedagogisesti pelejä ja videoita. Tutkimuksessa oli alku- ja loppukyselyt sekä ilman ohjelmakokeilua toimivat verrokkiryhmät. Tuloksissa havaittiin positiivinen yhteys taloustiedon osaamisen ja oppilaiden ilmoittaman säästämiskäytöksen välillä. Toisaalta ei voida osoittaa, että säästämiskäytöksen muutos johtui ohjelmakokeilusta. Tyttöjen saamat tulokset osoittivat, että taloustiedon opetuksen aikana tytöt saavuttivat pojat tietotasossa. Sen sijaan sukupuolisidonnaisesta säästämiskäytöksestä ei ollut tutkimuksen perusteella näyttöä. Tähän on osittain syynä se, että yhdeksäsluokkalaisten ovat liian nuoria tekemään merkittäviä taloudellisia valintoja, koska asuvat yleensä vanhempiensa kanssa. Tutkimuksen avulla pyrittiin kehittämään taloustiedon opetusta eikä niinkään taloudellista käyttäytymistä, vaikkakin oletuksena oli, että taloustiedon määrän kasvamisella on vaikutusta taloudelliseen käyttäytymiseen ja toisaalta opetuksen ymmärrettävyyden lisäämisellä voi olla vaikuttavuutta myös taloudelliseen käyttäytymiseen. Tutkimuksen mukaan tämän osoittamiseen tarvittaisiin kuitenkin pitempi havaintoaika. (Kalmi 2017: 2-4, 30-31.)

Suomen peruskouluissa on laajasti otettu käyttöön 2010 –luvulla Yrityskylä –oppimisympäristö, joka on peruskoulun yhteiskuntaoppiin suunnattu yhteiskunnan, talouden, työelämän ja yrittäjyyden oppimiskokonaisuus. Vuosittain Yrityskylässä vierailee kahdeksalla eri alueella yhteensä yli 60 000 oppilasta. Oppilaat simuloivat taloudellista ympäristöä yhtenä päivänä jossakin roolissa. Peliä pelataan sekä kuudennella että yhdeksännellä

² https://www.edu.fi/perusopetus/historia_ja_yhteiskuntaoppi/verkkomateriaaleja_yhteiskuntaopin_opetukseen

luokalla. Yrityskylä tekee yhteistyötä paikallisten yrittäjien kanssa, jolloin kuudesluokkalaisten osalta yritykset luovat pienoiskaupunki Yrityskylään omat kauppansa, joita oppilaat hoitavat eri työtehtävissä kuten toimitusjohtajina, myyntipäälliköinä ja myyjinä. Oppilaat myös saavat virtuaalirahan muodossa palkkaa, jolla voi ostaa Yrityskylässä tavallisessa kaupassakin myytäviä tuotteita. Tällä tavoin oppilaat simuloivat toimimista kulluttajana mutta myös kansalaisena osana yhteiskuntaa. Yläkoulu-oppimiskokonaisuus toimii jatkumona kuudesluokkalaisten Yrityskylälle. Yhdeksäluokkalaiset keskittyvät Yrityskylässä kansainväliseen kaupankäyntiin johtamalla tiimeinä keskenään kilpaillen jotakin yritystä yritysjohton eri rooleissa. Voittajajoukkue menestyy Yrityskylä -markkinoilla parhaiten. (TaT, Yrityskylä –esittely.) Yrityskylä valittiin vuonna 2016 maailman parhaaksi oppimisyhteisöjä rakentavaksi kumppanuushankkeeksi kansainvälisessä koulutusalan konferenssissa. Vaasan yliopiston julkaiseman tutkimuksen mukaan Yrityskylässä vierailneiden koululaisten talousosaaminen parani noin 17 %. (TaT 16.9.2016.)

Taloudellisen lukutaidon tutkimuksen osalta Suomessa on tehty viime aikoina kaksi empiiristä opetuksen kehittämisohjelmaa taloustiedon opetukseen, joista toinen on vertaisoppimisen ja toinen pelillisyyden ohjelma (Kalmi 2017: 2-3). Syyslukukaudella 2018 on kouluissa aloitettu yhteiskuntaopin taloustiedon vertaisopetus -kokeilu, jossa Pörssisäätiö³ on kouluttanut lukiolaisia opettamaan peruskoulun yläkoululaisille talousasioita ymmärrettävästi ja yksinkertaisesti sekä tuottamaan sähköistä materiaalia oppilaiden käyttöön. Opettajat saavat tilata Pörssisäätiöstä lukiolaisia oppitunneille, mutta tämä kokeilu kattaa lähinnä Etelä-Suomen alueen. Toinen ohjelma on ollut pelien ja videoiden intensiivinen käyttö taloustiedon opetuksessa. Vaasan yliopistossa toteutettiin vuosina 2016-2018 kaksivuotinen valtakunnallinen tutkimus ”pelillisuus taloustiedon opetuksessa”, jossa osassa tutkittavia kouluja taloustiedon opetuksen yhteydessä käytettiin talouspelejä. Tutkimus päättyi syyskuussa 2018. Sen tulosten perusteella pelien käytön havaittiin edistävän taloudellista lukutaitoa, mutta pelien vaikutukset taloudelliseen käyttäytymiseen vaikuttavat tehottomilta tutkimuksessa käytetyillä mittareilla, joten tutkijoiden mielestä olisi kehitettävä kokemuksellisia, innovatiivisia menetelmiä mitata taloudel-

³ Pörssisäätiön pörssilähettiläät.

lista käyttäytymistä. Lisäksi vaikutuksia käyttäytymiseen oli vaikeaa mitata yläkouluikäisiltä, jotka ovat vielä liian nuoria tekemään tärkeitä taloudellisia päätöksiä elämässään. (Kalmi & Rahko 2018.)

4 PERUSKOULUN YLÄKOULUN TALOUSTIEDON OPPISISÄLLÖN STANDARDINTI

4.1 Taloustiedon opetuksen kansallisten standardien luominen

Taloustutkimuksissa on alettu luoda kansainvälisiä standardikysymyksiä taloudellisen lukutaidon mittaamiseksi ja vertailtavuudeksi säännöllisesti eri maissa. Standardikyselyt mittaavat taloudellista tietämystä, taloudellista käyttäytymistä sekä taloudellisia asenteita. Taloudellisten asenteiden on huomattu korreloivan paremmin taloudellisen käyttäytymisen kanssa kuin taloudellisen tietämyksen. Tämän vuoksi OECD:n mukaan pitäisikin taloudellisen hyvinvoinnin lisäämiseksi kehittää taloustiedon opetusta, jonka nähdään edistävän positiivista taloudellista käyttäytymistä. (OECD 2016: 52, 59.)

Yhdysvalloissa kansallinen opetusalan organisaatio The Council for Economic Education (CEE) on keskittynyt talouden ja rahoituksen alan opetukseen lapsille ja nuorille. Se on luonut kansalliset sisältöstandardit talouden opetukseen (2010) käsittäen yhteensä 20 standardia, joiden käsitteitä käytetään yleisesti taloustieteessä, ja joista oppilaille tulisi sen mukaan opettaa tietyt asiat eri vaiheissa kouluikää. Standardien tietosisällön vaatimukset kasvavat luokka-asteen mukaan iän ja taitotason karttuessa konkreettisista abstraktisiin käsitteisiin ja kokonaisuuksien hahmottamiseen taloudellisessa toiminnassa (Amagir et al 2017: 7). Standardit on otettu käyttöön jo 40 eri osavaltiossa lokakuussa 2018 julkaistun laajan tutkimuksen mukaan. Tutkimuksen standardien käytöstä ja taloustiedon oppisisällöistä eri osavaltioissa teki nykyisiä talousilmiöitä Yhdysvalloissa ja maailmalla tutkiva The Brookings Institution (Kasman et al. 2018: 6).

4.2 Peruskoulun oppikirjojen sisältö verrattuna taloustiedon standardeihin

Tässä tutkimuksessa verrataan keskeisiä suomalaisia peruskoulun yläkoulun yhteiskuntaopin oppikirjoja, Peda.netin tuottamaa digitaalista e-Oppi –kirjaa (2018), Otavan tuottamaa Forumia (2016), Editan tuottamaa Memoa (2017) sekä SanomaPron tuottamaa Tai-

taja –kirjaa (2018) CEE:n (2010) julkaisemaan kansallisiin taloustiedon oppisisällön standardeihin, jotta nähdään missä määrin nykyiset oppikirjat vastaavat näiden standardisisältöjen vaatimuksiin. Standardit on vapaasti suomennettu englannin kielestä vastaamaan Suomessa vakiintuneita taloustieteen käsitteitä, ja standardien yhteydessä on kuvattu mitä asioita CEE:n mukaan oppilaiden pitäisi ymmärtää käsiteltävästä aiheesta. Alaluvuissa on ensin kerrottu taloustieteellinen määritelmä standardista, sitten CEE:n mukainen standardisisältö sekä mitä oppilaiden pitäisi käsiteltävästä asiasta sen mukaan ymmärtää yhdysvaltalaisen 8. vuosiluokan tasolla. Taso vastaa parhaiten suomalaista peruskoulun yläkoulun taitotasoa. Tarkasteltavien oppikirjojen sisältöä verrataan kunkin standardin suhteen ja luvun päätteeksi kootaan tarkastelusta oleelliset havainnot. Koontitaulukko kaikista standardeista suhteessa yhteiskuntaopin oppikirjoihin löytyy liitteestä 1.

4.2.1 Resurssien niukkuus

Taloustieteen oppikirjoissa resurssien niukkuus, scarcity, määrite on yhteiskunnan resurssien rajallinen luonne, mistä johtuen ei voida tuottaa kaikkia hyödykkeitä ja palveluita, joita ihmiset haluavat. Resurssit voidaan jakaa karkeasti raaka-aineisiin, työvoimaan sekä pääomaan. Taloustiede tutkii, miten yhteiskunnat hoitavat niukkoja resurssejaan ja yrittävät vastata kolmeen ydinkysymykseen, joissa etsitään vastausta siihen, mitä tuotteita ja palveluita pitäisi tuottaa, miten nämä pitäisi tuottaa sekä keiden pitäisi saada näitä tuotettuja tuotteita ja palveluita. Taloustiede tutkii myös mm. ihmisten tekemiä taloudellisia valintoja sekä niiden vaihtoehtoisia kustannuksia. (Mankiw & Taylor 2014: 1-4.) Niukkuuden ja tarpeentyydytyksen suhde on taloustieteen keskeisin lähtökohta, jolloin on vertailtava vaihtoehtoja keskenään ja huomioitava kustannus, josta joutuu luopumaan saadakseen valintansa (Pohjola 2012: 15, 19).

CEE tuo esille, että resurssien niukkuus on taloustieteellinen käsite, jonka luomissa raameissa halutaan optimoida tuotannon tekijöiden käyttö markkinoilla. Käsitteen avulla oppilaiden on tarkoitus ymmärtää tuotannon rajoitteet. Kaikkea ei voi saada ja valintoja täytyy tehdä. Oppilaiden pitäisi pystyä käyttämään käsitettä havaitakseen mitä saadaan ja mistä joudutaan luopumaan valintoja tehtäessä, sekä ymmärtämään valintojen seuraukset

nykyhetkessä ja tulevaisuudessa. Valintoja joudutaan tekemään niin yksilötasolla, hallinnossa kuin yhteiskunnassakin. Niukkojen resurssien vallitessa valintoja tehtäessä pohditaan myös vaihtoehtoiskustannuksia eli parasta vaihtoehtoa asioista, jotka jäävät saamatta. Vaihtoehtoiskustannukset toimivat myös hintamittareina taloustieteessä. (CEE 2010: 2-4.)

Tutkituista oppikirjoista yksikään ei mainitse suoraan resurssien niukkuus –käsitettä tai vaihtoehtoiskustannusta. E-Oppi -kirja tuo esille tuotantokapasiteetin rajallisuuden sekä kuluttamisen ja säästämisen välillä tehtävän valinnan, sekä säästämisen sijoittamisen yhteydessä. Taitaja –kirja käsittelee kuluttajien valintojen merkitystä budjetoinnin yhteydessä, ja lisäksi kansantalouden osalta, miten kuluttajien valinnat ohjaavat tuotantoa ja kansantaloutta, sen sijaan Taitaja ei käsittele sijoittamista. Forum –kirja käsittelee säästämistä sijoittamisen yhteydessä. Tuotannon tekijöiden käyttöön vaikuttaa Forumin mukaan niiden hinta. Memo käsittelee säästämistä budjetoinnin ja sijoitusvaihtoehtojen yhteydessä. Tuotantokustannuksien yhteydessä käsitellään yrityksen tuottavuuden parantamista. (Heino & Tikkala 2018: kpl 18 ja 21; Hieta, Johansson, Kokkonen, Piekkola-Fabrin & Virolainen 2018: 75-76, 121; Hämäläinen, Kohi, Numminen, Poutiainen & Vihervä 2016: 92-93, 108; Hanska, Ranta, Rikala & Tirkkonen 2017: 94, 119-120.)

Taulukko 1. Resurssien niukkuus –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Resurssien niukkuus -käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsitteily	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Ei	Kyllä	Osittain	Käsitteen määrittely
Forum	Ei	Ei	Osittain	Tuotannon rajoitteet
Memo	Ei	Ei	Osittain	Tuotannon rajoitteet
Taitaja	Ei	Ei	Osittain	Tuotannon rajoitteet

4.2.2 Tehokas päätöksenteko

Järkevät kuluttajat osaavat taloustieteen näkökulmasta ajatella marginaalisesti, mikä johtaa yleensä parempiin päätöksentekotaitoihin. Marginaalinen ajattelu tarkoittaa yleensä pieniä tehostavia täsmennyksiä omien toimintasuunnitelmien toteutuksessa kuten tunnin lisäopiskelu iltaisin sen sijaan että katsoisi viihdeohjelmaa. Marginaalihyötyjä ja –kustannuksia kutsutaan myös rajahyödyiksi ja –kustannuksiksi. Järkevä kuluttaja aktivoituu ainoastaan silloin, kun rajahyödyt ylittävät rajakustannukset. (Mankiw & Taylor 2014: 5.) Rajahyöty on kuitenkin vaikeaa määritellä sen vuoksi, ettei sitä voida nähdä eikä mitata. Kuitenkin sitä voidaan päätellä maksuhalukkuuden perusteella. Yleensä rajahyöty vähenee kulutuksen lisääntyessä. (Pohjola 2012: 40-41.)

Tehokas päätöksenteko vaatii CEE:n mukaan taitoa vertailla vaihtoehtojen lisäkustannuksia niiden tuottamiin hyötyihin. Oppilaiden pitäisi pystyä arvioimaan mikä on hyödyllisin kulutuksen taso ja vertaamaan kulutuksen määrän tuottamat lisähyödyt suhteessa kulutuksen aiheuttamiin lisäkustannuksiin. Lisäksi pitäisi oppia havaitsemaan, miten hyötytaso muuttuu, jos kulutetaan vähän lisää tai vähän vähemmän. Kokonaisuuden muutosta kutsutaan rajahyödyksi ja kokonaiskustannusten muutosta rajakustannuksiksi. Taloudelliset hyödyt motivoivat ihmisten toimintaa, ja monet ihmiset valitsevat mieluummin välittömän kuluttamisen säästämisen sijasta. Ihmiset tarvitsevat päätöksentekotaitoja erilaisissa rooleissa kuten kuluttajina, tuottajina, säästäjinä ja sijoittajina sekä kansalaisina. (CEE 2010: 5-6.)

Suomalaiset yhteiskuntaopin oppikirjat eivät käytä taloustiedossa tehokkaan päätöksenteon, rajahyödyn tai rajakustannusten käsitteitä. Kustannusten vertailua käsitellään yleensä asumiskustannuksiin liittyen asumismuotojen yhteydessä. Vain e-Oppi –kirja ei käsittele asumismuotoja. Taitaja käsittelee kuluttajan hintatietoisuutta ja kuluttamisella vaikuttamista. Kustannustaso suhteessa kotitalouksien tuloihin käsitellään Taitajassa ja Forumissa budjetoinnin yhteydessä. Taitajassa tarkastellaan kotitalouksien keskimääräiset menot kululajeittain prosentuaalisesti, ja Forum tarkastelee kotitalouksien menoja

suhteessa tuloihin yli sadan vuoden ajalta. Kiinteiden ja muuttuvien kulujen osalta käsitellään kuluttajien joustovarot. (Hanska ym. 2017: 112-115; Hieta ym. 2018: 74-76, 84-89; Hämäläinen ym. 2016: 71, 84-87.)

Taulukko 2. Tehokas päätöksenteko –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Tehokas päätöksenteko - käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Ei	Ei	Ei	Vaihtoehtojen tuottamien lisäkustannusten vertaaminen niiden tuottamiin hyötyihin
Forum	Ei	Osittain	Ei	Vaihtoehtojen tuottamien lisäkustannusten vertaaminen niiden tuottamiin hyötyihin
Memo	Ei	Osittain	Ei	Vaihtoehtojen tuottamien lisäkustannusten vertaaminen niiden tuottamiin hyötyihin
Taitaja	Ei	Osittain	Ei	Vaihtoehtojen tuottamien lisäkustannusten vertaaminen niiden tuottamiin hyötyihin

4.2.3 Allokaatio

Mankiw & Taylor (2014: 169) määrittelee tehokkaan allokaation markkinoilla kysynnän ja tarjonnan arvon kohtaamisena. Toisin sanoen myyjän ja ostajan tuotteelle asettama

hyötyarvo vaikuttaa sen hintaan. Pohjolan (2012: 90) määrittelyn mukaan hinta vastaa rajakustannuksia, kun markkinoilla vallitsee täydellinen kilpailu.

Allokaatio kuvaa taloustieteessä, miten jotakin niukkaa resurssia jaetaan markkinoille rajoitettuja määriä varmistaen samalla resurssin saatavuus mahdollisimman monelle. Allokaatio –käsitteen kautta oppilaiden pitäisi ymmärtää erilaisia menetelmiä, joiden avulla tavaroita ja palveluja voidaan jakaa yhteiskunnassa eri tilanteissa. Jakelutapoja tulisi arvioida vertaamalla niiden tuottamia hyötyjä suhteessa kustannuksiin. Allokaation yhteydessä käsitellään markkinatalouden toimintamekanismi verrattuna keskusjohtoisiin kommunistisiin talousjärjestelmiin, suunnitelmatalouksiin. Kansantalouksissa niukkoja resursseja jaettaessa painottuu eri maissa vaihtelevasti hallituksen suunnittelun sekä markkinahintojen vaikutukset. Kaikissa talousjärjestelmissä pohditaan mitä tuotetaan, miten tuotetaan sekä ketkä tuottavat tavaroita ja palveluita. Resursseja käytetään eri tavoin erilaisten tavaroiden ja palveluiden tuottamiseen. (CEE 2010: 8-9.)

Suomalaisissa yhteiskuntaopin oppikirjoissa ei käytetä allokaatio –käsitettä. Sen sijaan tuotannon toimintaperiaatteet, kysynnän ja tarjonnan vaikutukset markkinoilla sekä markkinatalouden toiminta käsitellään yleensä oppikirjoissa. Memo ei määrittele erikseen markkinatalouden käsitettä eikä kysyntää ja tarjontaa. Suunnitelmatalouksien toimintamekanismeja ei nykyään käsitellä yhteiskuntaopin kirjoissa, vaikka nyky maailmassa on edelleen kommunistisia valtioita. Ainoastaan Taitaja mainitsee lyhyesti suunnitelmatalouden markkinatalouden vastakohtana ja ottaa esimerkiksi Neuvostoliiton. (Heino & Tikka 2018: kpl 21; Hieta ym. 2018: 120-121; Hämäläinen ym. 2016: 108-111.)

Taulukko 3. Allokaatio –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Allokaatio -käsit- teen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Ei	Osittain	Ei	Talousjärjestelmien keskinäinen vertailu puuttuu. Jakelutapojen hyödyt suhteessa kustannuksiin.
Forum	Ei	Osittain	Ei	Talousjärjestelmien keskinäinen vertailu puuttuu. Jakelutapojen hyödyt suhteessa kustannuksiin.
Memo	Ei	Ei	Ei	Talousjärjestelmien keskinäinen vertailu puuttuu. Jakelutapojen hyödyt suhteessa kustannuksiin.
Taitaja	Ei	Osittain	Osittain	Jakelutapojen hyödyt suhteessa kustannuksiin.

6.2.4. Kannustimet

Taloustieteellisessä ajattelussa järkevä kuluttaja muuttaa käyttäytymistään, kun kustannukset ja hyödyt muuttuvat markkinoilla, eli ihmiset reagoivat muutosta edistäviin kannustimiin. Yleensä kannustimena toimii hinta, joten on tärkeää ymmärtää hintojen vaikutukset ostajien ja myyjien käyttäytymiseen. Julkisen hallinnon toimet voivat myös vaikuttaa suoraan tai välillisesti, mutta myös tahallaan tai tahattomasti, hintojen ja hyötyjen muutoksia markkinoilla ja siten aiheuttaa kannustimia. (Mankiw & Taylor 2014: 5-6.) Pohjola (2012: 119) pohtii kannustimia tulonjaon yhteydessä tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden välisen ristiriidan näkökulmasta, jolloin itsessään oikeudenmukainen tavoite voi aiheuttaa tehottomuutta markkinoilla, mikä näkyy esimerkiksi, kun tulonjakoon vaikutetaan verotuksen avulla.

Kannustimet ovat CEE:n mukaan hallinnon tekemiä myönteisiä tai kielteisiä säätelyjä, palkkioita tai rangaistuksia, joihin ihmiset yleensä reagoivat odotetulla tavalla, koska tavoittelevat omia etujaan tai toimivat johdonmukaisesti. Taloustieteessä tutkitaan usein säätelyiden kannustinvaikutuksia. Oppilaiden pitäisi osata arvioida kannustinten vaikutuksia ihmisten käyttäytymiseen sekä selittää miten ne vaikuttavat oppilaiden omaan käyttökseen. Muutokset kannustimissa muuttavat yleensä ihmisten käytöstä odotetulla tavalla. Kannustinpalkkiot voivat olla rahallisia kuten palkkasidonnaisia tai aineettomia kuten arvostus. (CEE 2010: 10-12.)

Yhteiskuntaopissa käsitellään turvallisuuteen ja oikeusvaltion toimintaan liittyen eri instituutioiden valta- ja toimintaperiaatteet. Tähän liittyen käsitellään rikokset ja niistä saatavat rangaistukset, negatiiviset kannustimet. Talouteen liittyen käsitellään valtiovallan tärkein ohjauskeino, verotus, jonka yhteydessä käsitellään mm. kuluttamiseen liittyviä veroja kuten valmisteveroja sekä arvonlisäverotusta, mutta toisaalta myös verotuksen keventämistä ja uudelleen kohdentamista, mikä on poliittisen päätöksenteon tulosta, ja se miten verotuskokonaisuudella säädellään hyvinvointiyhteiskuntaa. (Hanska ym. 2017: 150-153, 240-245; Hämäläinen ym. 2016: 60-65, 225-230; Hieta ym. 2018: 62-65, 130-135; Heino & Tikkala 2018: kpl 22 ja 35.) Itse kannustin –käsitettä käytetään vain kannustinloukku –käsitteen yhteydessä Taitajassa ja Forumissa, mikä viittaa aihepiirin sisällölliseen käsittelyyn (Hieta ym. 2018: 215; Hämäläinen ym. 2016: 244).

Taulukko 4. Kannustimet –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Kannusti- met -käsit- teen määrit- tely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Ei	Osittain	Osittain	Aihepiirin selkeämpi käsit- tely, jossa sekä positiiviset että negatiiviset kannusti- met.
Forum	Kannustin- loukku - määrite	Kyllä	Kyllä	Ei
Memo	Ei	Osittain	Osittain	Taloudellisten tukien vai- kutukset käyttäytymiseen.
Taitaja	Kannustin- loukku - määrite	Kyllä	Kyllä	Ei

4.2.5 Kaupankäynti

Pohjola (2012: 22-23, 26) tuo esille, että taloustieteen peruseriaatteet sisältävät kaupan-
käynnin kannattavuuden, jolloin kaikki osapuolet voivat hyötyä siitä. Mankiw & Taylorin
(2014: 6, 768) mukaan markkinoilla keskenään kilpailevat kotitaloudet ja laajassa mitta-
kaavassa valtiot hyötyvät eniten, kun ne osaavat käydä toistensa kanssa kauppaa, ja kil-
pailu markkinoilla monipuolistaa tavaroiden ja palveluiden tarjontaa. Kaupan esteiden
poistamisen on havaittu edistäneen talouskasvua euroalueella.

Kaupankäynti perustuu vapaaehtoisuuteen ja sitä tapahtuu vain, jos kaikki osapuolet
odottavat hyötyvänsä siitä. Yleensä ihmiset arvottavat ostoksensa korkeammaksi kuin sen
hinta on, ja myydessään päinvastoin tuotteen arvo koetaan pienemmäksi kuin siitä saatava
maksu. Kaupankäyntiä tapahtuu yksilö- ja organisaatiotasolla valtiossa ja valtioiden vä-
lillä, eli valtiot eivät käy kauppaa vaan yksilöt ja organisaatiot. Oppilaiden pitäisi oppia
neuvottelemaan vaihdannasta ja identifioimaan omat ja toisten voitonmahdollisuudet,
sekä vertaamaan kauppapoliittisten toimien, kaupan esteiden kuten tariffien ja kiintiöiden
aiheuttamia hyötyjä ja kustannuksia. Vapaakauppa lisää globaalia materiaalista elintaso-

vaikkakaan vapaakaupan voitot eivät jakaudu tasaisesti, joten kun kaupan esteitä poistetaan, osa ihmisistä voi kärsiä siitä taloudellisesti. Monet valtiot asettavat kaupan esteitä kansallisista turvallisuussyistä, suojatakseen tärkeitä teollisuuden alojaan tai yksittäisiä yrityksiä ja työntekijöitä. Tuontia on ulkomaisilta tuottajilta ostaminen ja vientiä on kotimaisten tuotteiden ja palveluiden myynti ulkomaalaisille. Vapaaehtoinen vaihdanta laajentaa kuluttajien ostomahdollisuuksia, tuote- ja palveluvalikoimaa, markkinoilla. (CEE 2010: 13-14.)

Yhteiskuntaopin oppikirjoissa kaupankäynti –asiat käsitellään yleensä kuluttajan näkökulmasta tuoden esille eettisyys sekä kuluttajan oikeudet ja velvollisuudet. Toisaalta tarkastellaan ulkomaankauppaa, jonka yhteydessä tarkastellaan vientiä ja tuontia sekä kansantalouden taseita, mutta myös hyvinvoinnin epätasaista jakautumista maailmassa. Peli-teorioita eikä siten kaupankäynnin pelitilanteita voittomahdollisuuksineen käsitellä suomalaisissa yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Vapaakauppa –käsite opiskellaan yleensä Euroopan Unionin neljän vapauden kautta. E-Oppi –kirja käsittelee laajasti kauppapoliittisten toimien hyötyjä ja haittoja. Taitaja tuo esille syitä protektionismin nousuun maailmankaupassa sen jälkeen, kun britit tekivät brexit –päätöksen ja Yhdysvalloissa valittiin presidentiksi Donald Trump. (Hanska ym. 2017: 107-111, 136-141; Hieta ym. 2018: 88-91, 136-140, 142-143; Hämäläinen ym. 2016: 76-80, 119-124; Heino & Tikkala 2018: kpl 20 ja 24.)

Taulukko 5. Kaupankäynti –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Kaupankäynti -käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Kyllä	Osittain	Kaupankäynnin pelitilanteet
Forum	Kyllä	Kyllä	Osittain	Kaupankäynnin pelitilanteet
Memo	Kyllä	Kyllä	Osittain	Kaupankäynnin pelitilanteet
Taitaja	Kyllä	Kyllä	Osittain	Kaupankäynnin pelitilanteet

4.2.6 Tuotannon erikoistuminen

Kansantaloudet erikoistuvat Pohjolan (2012: 22-23, 25) mukaan tuotannossa, koska se saa aikaan tehokkuutta, mikä taas aiheutuu valtioiden luontaisista ominaisuuksista. Muita syitä erikoistumiselle ovat sen mahdollistama harjaantuminen, suurtuotannon edullisuus sekä elintasoja nostava työnjaon kehittyminen. Pohjola tuo esille myös absoluuttisen edun periaatteen vaihdannassa, mikä perustuu tehokkuuteen ja selittää osaltaan erikoistumista. Suhteellisen edun periaate taas on yksi keskeisimmistä taloustieteen opetuksista. Sen mukaan vaihtoehtokustannusten poikkeavuudet kaupankäynnin osapuolten kesken aiheuttavat toiselle osapuolelle suhteellisen edun yhden hyödykkeen tuotantoon ja toiselle osapuolelle toisen hyödykkeen tuotantoon. Tämä lisää tuotantoa ja kulutusta, joten molemmat osapuolet hyötyvät. Mankiw & Taylorin (2014: 6, 768) mukaan markkinoilla vallitseva kilpailu aiheuttaa tuotannon ja työvoiman erikoistumista, mutta samalla se lisää tavaroiden ja palveluiden monipuolista tarjontaa.

Tuotannon erikoistuminen tehostaa työvoiman tuotantoa per työntekijä, mikä madaltaa tuotantokustannuksia ja halventaa hintoja. Siten erikoistuminen yleensä lisää tuotantoa ja kuluttamista, ja toisaalta laajasti lisää tuottajien ja kuluttajien välistä riippuvuutta. Kansainvälinen kaupankäynti edistää erikoistumista ja työnjakoa ja siten tehostaa tuottavuutta. Kansainvälisen keskinäisen taloudellisen riippuvuuden kasvaessa jonkin maan talouspoliittinen tilanne vaikuttaa muiden maiden taloudellisiin ja poliittisiin oloihin. Yksilötasolla oppilaiden pitäisi pystyä selittämään, miten he voivat omia taitojaan ja vahvuuksiaan kehittämällä saamaan etuja itselleen ja muille. (CEE 2010: 15-16.)

Globalisaatiota kuvataan oppikirjoissa kansainvälisen kaupan verkostoksi, jossa tehdään yhteistyötä eri tuotannon aloilla ja jossa työn hinta pitkälti määrää tuotantopaikan nykyään. E-Oppi –kirja käsittelee selkeästi tuotannon erikoistumisen sekä kilpailutekijöiden ylläpitämisen valtiolle suomat edut. Taitaja taas selittää, millaisia tuotteita Suomessa kannattaa tuottaa ja tuo siten kilpailutekijät esille. Memo selittää erikoistumisen asioiksi, joita voi ostaa maailmalta, jos niitä ei ole omassa maassa tai niitä ei itse osata tehdä. Ulkomailta tuonti on Memon mukaan myös monesti edullisempaa kuin kaiken valmistaminen itse. Forum korostaa halvoissa tuotantomaissa tuotettujen tavaroiden edullisuutta Suomessa,

mikä nostaa suomalaisten elintasoa. Globaali verkostoituminen polarisoituu Forumin mukaan siten, että kehitysmaissa on raaka-aineita tuotantoon ja teollistuneissa maissa rahaa ja tietotaitoa. (Hanska ym. 2017: 136-141; Hieta ym. 2018: 136-139; Hämäläinen ym. 2016: 119-124; Heino & Tikkala 2018: kpl 24.)

Yksikään oppikirjoista ei käsittele tuotannon erikoistumista tuoden esille käsitettä työvoiman tuotanto per työntekijä eikä erikoistumisen tuotantoa ja kulutusta lisäävää vaikutusta. Kansainvälisen kaupan aiheuttama valtioiden välinen keskinäinen riippuvuus ilmenee globalisaation käsittelyissä. Jonkin maan talouspoliittisen tilanteen vaikutukset muiden maiden taloudellisiin ja poliittisiin oloihin jäävät oppikirjoissa teorian tasolla käsittelemättä. Ainoastaan Forum käsittelee talousvaikeuksien leviämisen maasta toiseen sekä syitä vuoden 2008 finanssikriisiin (Ibid.; Hämäläinen ym. 2016: 125).

Taulukko 6. Tuotannon erikoistuminen –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Tuotannon erikoistuminen -käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täytetäänkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Kyllä	Osittain	Työvoiman tuotanto per työntekijä; Erikoistumisen tuotantoa ja kulutusta lisäävä vaikutus; Maan talouspolitiikan vaikutukset muihin maihin.
Forum	Kyllä	Kyllä	Osittain	Työvoiman tuotanto per työntekijä; Erikoistumisen tuotantoa ja kulutusta lisäävä vaikutus.
Memo	Kyllä	Kyllä	Osittain	Työvoiman tuotanto per työntekijä; Erikoistumisen tuotantoa ja kulutusta lisäävä vaikutus; Maan talouspolitiikan vaikutukset muihin maihin.
Taitaja	Kyllä	Kyllä	Osittain	Työvoiman tuotanto per työntekijä; Erikoistumisen tuotantoa ja kulutusta lisäävä vaikutus; Maan talouspolitiikan vaikutukset muihin maihin.

4.2.7 Markkinat

Markkinat ovat taloustieteen peruseräiteiden mukaan yleensä hyvä tapa järjestää talouden toiminta. Markkinatasapaino –tilanteessa hyödykkeen markkinakysyntä on yhtä suuri kuin markkinatarjonta, jolloin tuotteen hinta pysyy vakaana eikä kuluttajilla ole yleensä tarvetta muuttaa kulutuskäyttäytymistä. Hyödykkeen kysyntäkäyrä kertoo kuluttajien maksuhalukkuudesta ja toisaalta viestii tuottajille, millä hinnalla hyödykkeet kannattaa tuottaa. Hinnat määräytyvät lopulta markkinoilla. Kilpailullisten markkinoiden tehokkuus on keskeistä. (Pohjola 2012: 63.) Mankiw & Taylor (2014: 42) tuo esille markkinoiden monimuotoisuuden sekä markkinoiden organisaitumisasteiden vaihtelut. Kilpailullisilla markkinoilla jokaisen toimijan vaikutus markkinahintaan on vähäinen. Markkinoilla kysyntä ja tarjonta vaikuttavat myytyjen hyödykkeiden määrään ja niiden hintaan. Toisaalta muutokset kysynnässä ja tarjonnassa muuttavat tuotantorakennetta ja hintoja.

Kaupankäynti tapahtuu CEE:n mukaan markkinoilla, joilla hinnat määräytyvät kysynnän ja tarjonnan mukaan, ja vaikuttaa tavaroiden ja palveluiden allokointiin. Oppilaiden pitäisi osata havaita erilaisia kauppapaikkoja sekä kuvailla kysynnän ja tarjonnan välisen vuorovaikutuksen sekä tarjonnan muutosten vaikutukset hintoihin, esim. valuuttakauppaa käydään valuuttamarkkinoilla, joissa valuuttojen vaihtokurssit määräytyvät kysynnän ja tarjonnan perusteella. Markkinahinnat määräytyvät osto- ja myyntipäätösten perusteella. Suhteellinen hinta –käsite vertautuu muiden tuotteiden tai palveluiden hintoihin, ja tuotteiden suhteellinen niukkuus vaikuttaa kysyntään ja tarjontaan ja siten myös hintoihin. Hinnat ovat markkinoilla tasapainossa, kun kysyntä ja tarjonta ovat yhtä suuret. Asioiden opettamisessa pitäisi suosia käytännön laskuharjoituksia sekä markkinapelejä. (CEE 2010: 17-18.)

Kysyntä ja tarjonta ovat liittyneet suomalaisissa yhteiskuntaopin kirjoissa yleensä keskeisesti tuotantoon ja markkinoihin. Markkinat ovat olleet oppikirjoissa keskeisesti vain markkinatalousjärjestelmä, eikä erilaisia markkinapaikkoja käsitellä yleensä eikä keskitetysti. Yllättäen Memo ei tuo lainkaan esille kysynnän ja tarjonnan käsitteitä eikä myöskään selitä markkina –käsitettä. Taitaja selittää markkina –käsitteen ja tuo esille kysynnän

tuotannon perustana, mutta tarjontaa ei käsitellä samassa yhteydessä. Forum sen sijaan käsittelee seikkaperäisesti hinnan muodostumisen markkinoilla sekä kysyntää ja tarjontaa hinnan muodostajina sekä määrittelee myös erilaisia markkinapaikkoja. E-Oppi –kirja käsittelee markkinataloutta yritysten välisen kilpailun näkökulmasta ja selittää kysynnän ja tarjonnan lain. Suhteellista hintaa ja tuotteiden suhteellista niukkuutta ei käsitellä tutkituissa oppikirjoissa. Tutkituista oppikirjoista ainoastaan Forum selittää valuuttojen keskinäisen arvon merkityksen maiden väliselle kaupankäynnille. (Hanska ym. 2017: 256-258; Heino & Tikkala 2018: kpl 21; Hieta ym. 2018: 114-116; Hämäläinen ym. 2016: 110-111, 122.)

Taulukko 7. Markkinat –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Markkinat - käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Kyllä	Osittain	Valuuttakauppa; Suhteelliset hinnat; Käytännön laskutehtävät ja markkinapelit
Forum	Kyllä	Kyllä	Osittain	Suhteelliset hinnat; Käytännön laskutehtävät ja markkinapelit
Memo	Ei	Ei	Ei	Markkinat; Hintojen määräytyminen; Valuuttakauppa; Suhteelliset hinnat; Käytännön laskutehtävät ja markkinapelit.
Taitaja	Kyllä	Kyllä	Osittain	Tarjonta –käsite; Valuuttakauppa; Suhteelliset hinnat; Käytännön laskutehtävät ja markkinapelit.

4.2.8 Hintojen merkitys

Taloustieteen näkökulmasta hinnat toimivat signaaleina markkinoilla, jolloin kysynnän ja tarjonnan luonne ja taustatekijät, mutta myös ihmisten päätöksentekoprosessit, ovat

tärkeitä tutkimuskohteita. Kuluttajien maksuhalukkuuteen vaikuttaa taloustieteen peruseriaatteiden mukaan vaihtoehtojen vertailu niukkuuden vallitessa sekä toimintavaihtoehtojen kustannus, josta kuluttaja päättää luopua valitessaan haluamansa. Myyjille hinnat näyttävät suhteessa tuotannon kannattavuuteen. Tuotannon lisääminen kasvattaa kustannuksia, mutta toisaalta hintojen nousu pitäisi kattaa kulut ja tuottaa myös voittoa. Hintojen nousu kannustaa myyjiä yleensä lisäämään tuotantoa, kun taas kuluttajille hintojen nousu näyttää yleensä valintamahdollisuuksien vähenemisenä. (Mankiw & Taylor 2014: 58-59.) Pohjola (2012: 53) tuo esille, että hinta vaikuttaa kysynnän määrään, ja rajoittaa siten tuotantoa sille tasolle, joka on järkevää ja mahdollisuuksien rajoissa. Toisaalta korkea hinta vähentää kysyntää, mutta lisää myyjien halukkuutta myydä tuotetta enemmän. Kysyntä- ja tarjontakäyrien avulla tutkitaan hintojen muutosten vaikutuksia markkinoilla.

Hinnat ohjaavat CEE:n mukaan markkinoita sekä luovat kannustimia markkinoilla. Markkinahinnat mukautuvat kysynnän ja tarjonnan muuttuessa vaikuttaen kannustimiin. Oppilaiden pitäisi osata ennustaa miten kuluttajien makutottumusten muutokset tai tuotantoteknologian muutokset vaikuttavat hintoihin. Hintojen nousu kannustaa kuluttajia etsimään korvaavia tuotteita vaikuttaen kysynnän määrää vähentävästi ja päinvastoin. Tämä kysynnän laki vaikuttaa niin kauan, kun muut kysyntään vaikuttavat tekijät eivät muutu. Hintojen nousu kannustaa tuottamaan enemmän ja päinvastoin. Tämä hinnan ja tarjonnan yhteys vaikuttaa yleensä, jos muut tuotannon hintoihin vaikuttavat tekijät ja tarjonta eivät muutu. Markkinat ovat toisiinsa kytkeytyneitä, jolloin jonkin tuotteen tai palvelun hinnanmuutos vaikuttaa monien tuotteiden tai palveluiden hintojen muutoksiin. Tuotteet ja palvelut allokoitetaan markkinataloudessa hintojen vaikuttaessa tuotantoon ja kulutus päätöksiin. Tässä yhteydessä oppilaiden pitäisi osata selittää tuottajien ja kuluttajien käyttäytymistä hintojen muuttuessa. (CEE 2010: 20-21.)

Edellisessä kappaleessa käsiteltiin hintojen määräytymistä markkinoilla kysynnän ja tarjonnan perusteella. Tässä yhteydessä tarkastellaan trendien vaikutuksia hintoihin ja hintojen vaikutuksia kuluttajien halukkuuteen hakea korvaavia tuotteita. Kannustimia luodaan, jotta voidaan vaikuttaa hintojen kautta kulutusikäytymiseen, jolla on myös kerrannaisvaikutuksia markkinoilla. Oppikirjoista Taitaja tuo esille hintatietoisuuden sekä

hintojen ja tuotteiden vertailun merkityksen. Muodin seuraaminen on Taitajan mukaan kallista ja nuoret ovat kuluttajina merkittäviä kulutustottumusten jatkajia yrittäjien näkökulmasta katsottuna. Memo käsittelee ensin aihetta markkinoinnin näkökulmasta, muodin luomisesta, kuluttamiseen kannustamisesta markkinoiden tehdessä brändiarvotettuja tuotteita entistä tutummiksi kuluttajille. Tämän jälkeen Memo päättyy kestävän kuluttamiskäyttäytymisen opettamiseen. Forum kannustaa työn ja rahan perässä juoksemisen sijasta tyytymään alhaisempaan elintasoon ja vapaa-ajan lisäämiseen tavoitteena saada ihmiset miettimään kulutustottumuksiaan. Myös Forumissa tuodaan esille mainonnalla luodut unelmat ja tarpeet ja mainonnan monenlaiset muodot. Kuluttajan täytyy olla tarkkana havaitakseen mainonnalla vaikuttaminen ja ymmärtämään ostopäätöstensä vaikutukset. Mainonnan luomiin kulutusmielikuviin kiinnitetään huomiota myös e-Oppi –kirjassa, ja korostetaan eettisen kuluttamisen merkitystä. Taloudellisten kannustimien luomia kerrannaisvaikutuksia markkinoilla ei käsitellä tutkituissa oppikirjoissa. (Hieta ym. 2018: 88-89; Hanska ym. 2017: 98-103; Hämäläinen ym. 2016: 79-83, 113; Heino & Tikkala 2018: kpl 19 ja 20.)

Taulukko 8. Hintojen merkitys –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Hintojen merkitys - käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Ei	Ei	Ei	Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset markkinoiden kannustimiin; Trendien ja teknologian muutosten vaikutukset hintoihin; Kysynnän laki; Hinnan ja tarjonnan yhteys; Hintojen muutosten vaikutukset muiden hyödykkeiden hintoihin sekä ihmisten kulutuskäyttäytymiseen.
Forum	Ei	Ei	Ei	Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset markkinoiden kannustimiin; Trendien ja teknologian muutosten vaikutukset hintoihin; Kysynnän laki; Hinnan ja tarjonnan yhteys; Hintojen muutosten vaikutukset muiden hyödykkeiden hintoihin sekä ihmisten kulutuskäyttäytymiseen.
Memo	Ei	Ei	Ei	Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset markkinoiden kannustimiin; Teknologian muutosten vaikutukset hintoihin; Kysynnän laki; Hinnan ja tarjonnan yhteys; Hintojen muutosten vaikutukset muiden hyödykkeiden hintoihin sekä ihmisten kulutuskäyttäytymiseen.
Taitaja	Hintatietoisuus - käsite	Osittain	Osittain	Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset markkinoiden kannustimiin; Teknologian muutosten vaikutukset hintoihin; Kysynnän laki; Hinnan ja tarjonnan yhteys; Hintojen muutosten vaikutukset muiden hyödykkeiden hintoihin sekä ihmisten kulutuskäyttäytymiseen.

4.2.9 Kilpailu ja markkinarakenne

Kilpailulliset markkinat voivat olla täydelliset tai epätäydelliset taloustieteellisessä mielessä. Kun markkinoilla on runsaasti kuluttajia ja tuottajia, hinnat vaihtelevat yleensä vähemmän, mikä johtuu kovasta kilpailusta. Yleensä markkinoilla vallitsee epätäydellinen kilpailu, sillä täydellisen kilpailun ehdot ovat taloustieteessä varsin tiukat. Toisaalta täydellistä kilpailua on helpointa analysoida. Täydellisessä kilpailutilanteessa markkinoilla olevien jokaisen ostajan ja myyjän osuudet ovat pieniä ja kaikki hyödykkeet ovat samantyyppisiä, jolloin markkinoilla vallitsee yhden hinnan laki. Markkinat ovat täydellisessä kilpailutilanteessa täysin vapaat ja rajoittamattomat ja hyödykkeen ominaisuuksista vallitsee täydellinen tietämys. Täydellisen kilpailutilanteen toinen ääripää on monopoli, jolloin markkinoilla ei ole kilpailua, ja niillä on vain yksi hintoja määräävä tuottaja. Yleensä kilpailutilanne on jotakin täydellisen kilpailun ja monopolin väliltä. Esimerkiksi Euroopassa ovat tyypillisiä suurtuottajien oligopolit, joissa tuottajia on vähän eikä heillä ole halukkuutta kovaan keskinäiseen kilpailuun. Monopolistisesti kilpailullisilla markkinoilla taas on useita myyjiä, joiden tuotteet poikkeavat toisistaan vain vähän, jolloin tuottajat voivat asettaa omat hintansa. (Mankiw & Taylor 2014: 42-43; Pohjola 2012: 37-38.)

CEE:n mukaan myyjien välinen kilpailu alentaa hintoja, nostaa laatua ja lisää tuottajien halukkuutta tuottaa kuluttajien haluamia ja heidän maksukykyensä mukaisia tuotteita. Ostajien välinen kilpailu taas nostaa hintoja allokoiden tuotteita ja palveluja maksukykyisille ja –haluisille ihmisille. Oppilaiden pitäisi osata selittää markkinarakenteesta, miten kilpailun muutokset eri markkinoilla voivat vaikuttaa hintaan ja tuotannon tasoon, ja toisaalta ymmärtää kilpailun tuomat mahdollisuudet omaan uraan ja tulotasoon sekä kulumahdollisuuksiin. (CEE 2010: 22-23.)

Oppikirjat käsittelevät markkinarakennetta yleensä EU:n sisämarkkinoiden ja globaalien kaupankäynnin vuorovaikutuksen kautta. Ostajien välisen kilpailun vaikutuksia hintoihin ja tuotteiden allokointiin ei käsitellä oppikirjoissa. Oppikirjoista Forum käsittelee kilpailun vaikutuksia hyödyketuotantoon sekä hintoihin, ja kilpailun elinehdon, asiakaslähtöisyyden merkityksen. Tätä ei kuitenkaan korosteta tekstissä. Halvempien hintojen vaiku-

tukset kulutusmahdollisuuksiin, elintason nousu, käsitellään, samoin koulutuksen ja työllisyyden tulevaisuuden näkymiä, mutta kilpailun muutoksia sekä niiden vaikutuksia eri markkinoilla ei käsitellä muuten kuin ulkomaankaupan osalta. Memo tuo esille liikeidean merkityksen kuluttajan ostopäätökseen paremman laadun tai halvempien hintojen kautta myös tuontitavaran osalta. Taitaja avaa markkinatutkimuksen avulla selvitetävän kysynnän kautta, millainen on yrityksen tuleva tuotekysyntä ja kilpailu omalla alallaan. Myös kilpailun vaikutukset tuotteiden laatuun ja hintaan tuodaan esille, muttei kuitenkaan korostetusti. E-Oppi –kirja käsittelee selkeimmin muista oppikirjoista yritysten keskinäistä kilpailua sekä vielä lisäksi julkisia yrityksiä, joiden toiminta vaikuttaa myös hintatasoon esim. monopolitoiminnan kautta. (Hanska ym. 2017: 126-127, 136-141; Heino & Tikkala 2018: kpl 13; Hieta ym. 2018: 115, 121; Hämäläinen ym. 2016: 102, 120-127, 135.)

Taulukko 9. Kilpailu ja markkinarakente –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Kilpailu ja markkina- rakenne - käsitteiden määrittely	Standar- din asia- sisällön käsittely	Täyt- tääkö stan- dardin	Puutteet
E- Oppi	Kyllä	Kyllä	Osit- tain	Ostajien välisen kilpailun vaikutukset hintoihin sekä tuotteiden allokoointiin; Kilpailun muutosten vaikutukset hintaan ja tuotantoon; Kilpailun vaikutukset oppilaan tulevaan uraan ja tulotasoon.
Fo- rum	Kyllä	Kyllä	Osit- tain	Ostajien välinen kilpailu; Kilpailun muutosten vaikutukset hintaan ja tuotantoon; Kilpailun vaikutukset oppilaan tulevaan uraan ja tulotasoon.
Memo	Kyllä	Kyllä	Osit- tain	Ostajien välisen kilpailun vaikutukset hintoihin sekä tuotteiden allokoointiin; Kilpailun muutosten vaikutukset hintaan ja tuotantoon; Kilpailun vaikutukset oppilaan tulevaan uraan ja tulotasoon.
Tai- taja	Kyllä	Kyllä	Osit- tain	Ostajien välisen kilpailun vaikutukset hintoihin sekä tuotteiden allokoointiin; Kilpailun muutosten vaikutukset hintaan ja tuotantoon; Kilpailun vaikutukset oppilaan tulevaan uraan ja tulotasoon.

4.2.10 Instituutiot

Taloustieteen näkökulmasta valtio vaikuttaa instituutioiden kehittämiseen yhteiskunnassa. Instituutiot itsessään ovat pelisääntöjä, joilla säädellään yhteiskunnallista toimintaa. Osa niistä on virallisia kuten lainsäädäntö ja oikeuslaitos, kun taas epäviralliset instituutiot kuten perinteet ja tavat eivät ole valtion säätelemiä, mutta silti tärkeitä yhteiskunnallisia sujuvuutta ja tehokkuutta luovia tekijöitä. (Pohjola 2012: 106-107.)

Instituutioita perustetaan ja kehitetään CEE:n mukaan auttamaan ihmisiä ja yhteisöjä saavuttamaan tavoitteitaan. Markkinatalous tarvitsee erilaisia instituutioita, joiden toiminta on selkeästi määriteltyä ja jotka ovat oikeustoimikelpoisia kuten kotitaloudet, pankit, työmarkkinajärjestöt, yritykset ja voittoa tavoittelemattomat organisaatiot. Oppilaiden pitäisi pystyä kuvailemaan erilaisten instituutioiden rooleja ja selittämään omistusoikeuden tärkeys markkinataloudessa, koska omistusoikeudet auttavat varmistamaan, että ihmiset hoitavat omaisuudestaan koituneet kulut ja saavat nauttia niistä koituvan hyödyn. Instituutioiden merkitykseen liittyy mm. pankkien tehtävät rahoituskanavina, työmarkkinajärjestöjen rooli taloudellisina painostusjärjestöinä sekä voittoa tavoittelemattomien järjestöjen erityistehtävät, jotka valtio hyvittää yleensä verohelpotuksina. (CEE 2010: 24-25.)

Kaikissa tutkituissa yhteiskuntaopin oppikirjoissa käydään keskeiset instituutiot selkeästi ja johdonmukaisesti läpi. Kotitaloudet taloudellisina toimijoina ja vaikuttajina, pankkien keskeinen rooli rahan ostamisessa ja myymisessä, työmarkkinajärjestöjen toiminta edunvalvojina sekä työehtosopimuksista neuvoteltaessa, yritysmuodot ja yrittäjäyys sekä kansalaisjärjestöjen toiminta yhteiskunnan hyväksi. (Hanska ym. 2017: passim; Heino & Tikala 2018: passim; Hieta ym. 2018: passim; Hämäläinen ym. 2016: passim.)

Taulukko 10. Instituutiot –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Instituutiot - käsitteen mää- rittely	Standardin asiasisällön kä- sittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei
Forum	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei
Memo	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei
Taitaja	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei

4.2.11 Raha ja inflaatio

Taloustieteen klassinen koulukunta kehitti rahan määrän teorian tutkiessaan inflaatio – ilmiötä. Sen mukaan markkinoilla saatavilla olevan rahan määrä määrittää hintatason ja käytettävissä olevan rahamäärän kasvuvauhti määrittää inflaation vauhdin. Vielä nykyään taloustieteilijät tukeutuvat tähän teoriaan laajasti selittäessään pitkän aikavälin taustatekijöitä vallitsevaan hintatasoon ja inflaatiovauhtiin. Inflaation kiihtymistä seurataan kuluttajahintaindeksi avulla, mutta samalla nähdään, kuinka paljon raha on menettänyt arvoaan seurannan aikana. Siten yleisen hintatason noustessa rahan arvo laskee. Inflaatio on aina rahapoliittinen ilmiö. (Mankiw & Taylor 2014: 584, 587.)

CEE tuo esille rahan tehtävät vaihdannan välineenä, arvon säilyttäjänä, laskennan yksikönä sekä valuuttana. Raha lisää tuotannon erikoistumista laskemalla vaihdannan kustannuksia. Rahan määrä markkinoilla vaikuttaa yleiseen hintatasoon, sillä inflaatio nostaa yleistä hintatasoa mikä vähentää rahan arvoa. Deflaatio taas laskee monien tuotteiden hintoja markkinoilla. Oppilaiden pitäisi osata selittää millä tavoin heidän elämänsä olisi vaikeampaa maailmassa, jossa ei ole rahaa tai maailmassa, jossa raha äkkiä menettää arvonsa. Silti raha on vain väline, koska kuluttajat kuluttavat hyödykkeitä kuten ruokaa ja palveluita ja tuottajat kuluttavat tuotannontekijöitä. (CEE 2010: 26-27.)

Kaikissa tutkituissa oppikirjoissa käsitellään rahan tehtävä vaihdannan välineenä ja laskennan yksikkönä. Raha arvon säilyttäjänä tulee esille oppikirjoissa rahasta maksettavana korkona, sekä lainan korkona, että säästöille ja sijoituksille maksettavana korkotuottona. Myös inflaatio ja deflaatio rahan arvoon vaikuttavina taloudellisina ilmiöinä käsitellään kaikissa oppikirjoissa paitsi deflaatio -ilmiötä e-Oppi ei käsittele. Lisäksi inflaatio eritellään oppikirjoissa vielä kustannus- ja kysyntäinflaatioihin, joiden toimintamekanismit selitetään. Taitaja tuo esille ostovoiman inflaation määrittäjänä, ja Forum kertoo hintojen seurannasta kuluttajahintaindeksin avulla. Forum tuo esille valuuttojen keskinäisen arvon merkityksen kaupankäynnille. (Hanska ym. 2017: 161-163; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 124-126; Hämäläinen ym. 2016: 68-69, 114-116, 122.)

Taulukko 11. Raha ja inflaatio –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Raha ja inflaatio -käsitteiden määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Kyllä	Osittain	Deflaatio –käsite; rahapolitiikka -käsite
Forum	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei
Memo	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei
Taitaja	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei

4.2.12 Korko

Korko maksetaan säästöstä, joka on korvaus rahan käytön siirtämisestä tulevaisuuteen. Lainattaessa rahaa korkoa maksetaan lainaajalle korvauksena tulevaisuuden rahan käyttämisestä nykyhetkessä. Korkoa määritettäessä verrataan rahamääriä eri aikoina, ja samalla pitäisi huomioida myös inflaation vaikutus rahan arvoon. Tämä reaalikorkotaso lasketaan vähentämällä nimelliskorosta inflaation vaikutus. (Mankiw & Taylor 2014: 467.)

CEE:n mukaan korko on rahan hinta, joka määräytyy kysynnän ja tarjonnan perusteella. Korkojen nousut ja laskut oikaistaan inflaation määrällä, ja säästöjen ja lainojen määrän pitäisi olla tasapainossa. Tämä säästöjen ja lainojen välinen suhde vaikuttaa niukkojen resurssien jakautumiseen nykyisten ja tulevien käyttötarkoitusten välillä. Tähän liittyy myös investoinnin nykyarvon laskeminen diskonttauksen avulla. Oppilaiden pitäisi osata selittää tilanteet, joissa he maksavat tai saavat korkoa, sekä selittää miten suhtautuisivat korkotason muutoksiin, jos olisivat maksamassa tai vastaanottamassa korkoja. Koron suuruuteen vaikuttavat tekijät sekä korkotason vaihtelut ajassa. (CEE 2010: 29-30.)

Kaikki tutkitut oppikirjat käsittelevät korko –käsitteen, tosin perustavalla tasolla lähinnä siten, että korko on rahan lainaajalle maksettava hinta. Korko liittyy yleensä lainan takaisin maksamiseen, mutta Forum ja Memo käsittelevät myös laskuista perittävän viivästyskoron. E-Oppi selittää lainoihin kytkettävät viitekorot eli kiinteät korot, euriborit ja prime –koron käsitteet sekä lainaajalle myytävän korkomarginaalin. Forum ja Taitaja käsittelevät muuten samat asiat, mutta eivät esitle näistä kiinteitä viitekorkoja. Memo selittää käsitteet viitekorko ja marginaali. Viitekorosta sanotaan Memossa, että se ”on kaikilla pankeilla yleensä sama”, ja että kyseessä on ”hinta, jolla pankit itse saavat rahaa lainaan toisiltaan”. Sen sijaan marginaalista mainitaan, että siihen vaikuttaa lainanhakijan riskipitoisuus pankille. Pitkän aikavälin korkokustannuksia ja –tuottoja ei selitetä missään tutkituista oppikirjoista: asuntolainasta pitkällä aikavälillä kertyvien korkokulujen määrää erilaisilla takaisinmaksuohjelmilla tai sijoituksista säästäjälle kertyvää korkoa korolle tuottojen määrää eri korkoprosenteilla. (Hanska ym. 2017: 94-96, 117; Heino & Tikkala 2018: kpl 17; Hieta ym. 2018: 80-82; Hämäläinen ym. 2016: 89-93.)

Investointien nykyarvon diskonttausta ei opeteta oppikirjoissa. Oppikirjoissa ei käsitellä myöskään säästöjen ja lainojen suhdetta kansantalouden tasolla tai koron muotoutumista kysynnän ja tarjonnan perusteella. Inflaatio ilmiönä selitetään. Tässä yhteydessä oppikirjoista e-Opissa, Memossa ja Taitajassa kerrotaan Euroopan Keskuspankin keskeiset markkinatoimet varmistaa hintavakausta euroalueella vaikuttamalla ohjauskorkoon. Forum ei mainitse tästä taloussuhdanteiden yhteydessä. (Hanska ym. 2017: 164; Hieta ym. 2018: 128-129; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hämäläinen ym. 2016: 114-118.)

Taulukko 12. Korko –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Korko - käsitteen määrit- tely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Osittain	Osittain	Korkoa korolle -ilmiö; Diskonttaus; Säästöjen ja lainojen suhde kansantaloudessa; Koron muotoutuminen kysynnän ja tarjonnan perusteella
Forum	Kyllä	Osittain	Osittain	Korkoa korolle -ilmiö; Diskonttaus; Säästöjen ja lainojen suhde kansantaloudessa; Koron muotoutuminen kysynnän ja tarjonnan perusteella
Memo	Kyllä	Osittain	Osittain	Korkoa korolle -ilmiö; Diskonttaus; Säästöjen ja lainojen suhde kansantaloudessa; Koron muotoutuminen kysynnän ja tarjonnan perusteella
Taitaja	Kyllä	Osittain	Osittain	Korkoa korolle -ilmiö; Diskonttaus; Säästöjen ja lainojen suhde kansantaloudessa; Koron muotoutuminen kysynnän ja tarjonnan perusteella

4.2.13 Tulot

Taloustieteellisen näkemyksen mukaan työntekijöiden liikkuvuus tasaa alakohtaiset palkkaerot markkinoilla. Palkkaeroja voi syntyä ainoastaan kahdesta syystä. Ensimmäinen syy on laadukkaan työvoiman rajatuottavuus, mikä lisää paremman rajatuottavuuden kysyntää. Koulutus nostaa yleensä rajatuottavuutta, ja koska kysynnän kasvu nostaa palkkoja, tästä seuraa usein, että koulutuksen avulla voi ansaita paremmin. Toinen syy on työolosuhteet. Ihmiset yleensä pyrkivät välttämään ikäviä ja vaarallisia töitä, mikä vähentää työvoiman tarjontaa näillä aloilla, jolloin paremman palkan avulla kilpaillaan työvoiman saatavuudesta. (Pohjola 2012: 96.)

Palkansaajien tulot määräytyvät CEE:n mukaan yleensä tuotannon markkina-arvon perusteella. Oppilaiden pitäisi osata ennakoida tulevia tulojaan nykyisten ura- ja koulutusmahdollisuuksien perusteella sekä ymmärtää, että työnantajan maksaman palkan perustana on oletus, että myymällä tuotannon markkinoilla, työnantaja pystyy kattamaan tuotannon aiheuttamat kustannukset. Saadakseen tuloja ihmiset myyvät tuotannontekijöitä: työvoimaa, pääomaa, raaka-aineita ja liikeideoita. Palkka on työn hinta, joka määräytyy työvoiman kysynnän ja tarjonnan perusteella. Tuottavammat työntekijät palkitaan yleensä paremmilla palkoilla ja ihmisten tulot suhteutuvat heidän tekemiinsä valintoihin koulutuksen, harjoittelun, taitojen kehittämisen ja uran suhteen, laajasti ottaen ajankäytönsä suhteen. Ihmiset, joilla on vähän taitoja, on yleensä myös pienemmät tulot. (CEE 2010: 31-32.)

Oppilaiden tulevia tuloja ura- ja koulutusmahdollisuuksien kautta käsitellään pääasiassa opinto-ohjauksen tunneilla. Ainoastaan Memo otti esille palkkauksen merkityksen ammatinvalinnan yhteydessä. Yrittäjyyden yhteydessä oppikirjoissa tuodaan esille yrittäjille tyypillisiä ominaisuuksia liittyen ahkeruuteen ja itsensä kehittämiseen ja toteuttamiseen, mutta oppikirjoissa ei tuoda esille työntekijän paremman tuottavuuden vaikutusta hänen palkkakehitykseensä. Yksikään tutkituista oppikirjoista ei mainitse tuotannon markkina-arvon tai kysynnän ja tarjonnan vaikutusta palkanmuodostuksen yhteydessä, mutta oppikirjoissa tuodaan esille, ettei yrittäjä voi palkata, jollei yrityksen toiminta ole kannattavaa. Yhteiskuntaopissa Taitaja käsittelee palkkatuloja budjetoinnin ja verotuksen yhteydessä sekä palkanmuodostuksen yhteydessä työsopimusosiossa. Forumissa palkkatulot käsitellään kotitalouksien tulojen yhteydessä sekä palkanmuodostuksen yhteydessä. Tuotannontekijöiden yhteydessä kerrotaan palkkojen vaikutuksesta tuotannon hintatasoon, mutta markkina-arvoa ei tässä yhteydessä mainita. Memossa palkkauksesta kerrotaan ammatinvalinnan ja elinkeinorakenteen yhteydessä sekä verotuksen yhteydessä. E-Oppi käsittelee palkkausta palkanmuodostuksen ja verotuksen yhteydessä sekä käsittelee kirjoista laajimmin yrityksen kannattavuutta ja työntekijöiden palkkakuluja yleensä yrityksen suurimpana menoeränä. (Hanska ym. 2017: 40-41, 50, 55; Heino & Tikkala 2018: kpl 10 ja 13; Hieta ym. 2018: 74-75, 94, 98, 135; Hämäläinen ym. 2016: 69, 96, 108, 133.)

Taulukko 13. Tulot –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Tulot - käsitteen määrit- tely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Osittain	Osittain	Oppilaiden odotettavissa olevat tulot uratavoitteista riippuen; Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset palkanmuodostukseen; Työn tuottavuus suhteessa palkkaan
Forum	Kyllä	Osittain	Osittain	Oppilaiden odotettavissa olevat tulot uratavoitteista riippuen; Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset palkanmuodostukseen; Työn tuottavuus suhteessa palkkaan
Memo	Kyllä	Osittain	Osittain	Oppilaiden odotettavissa olevat tulot uratavoitteista riippuen; Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset palkanmuodostukseen; Työn tuottavuus suhteessa palkkaan
Taitaja	Kyllä	Osittain	Osittain	Oppilaiden odotettavissa olevat tulot uratavoitteista riippuen; Kysynnän ja tarjonnan vaikutukset palkanmuodostukseen; Työn tuottavuus suhteessa palkkaan

4.2.14 Yrittäjyys

Yrittäjyys on taloustieteessä merkittävä selittävä tekijä tuotannon tehokkuudelle suhteessa tuottavuuteen. Talouden tuotannon tehokkuus on kokonaisuutena heikompaa, jos henkilöt, joilla on edellytyksiä ryhtyä yrittäjiksi eivät sitä tee. Yrittäjyyttä voidaan edistää luomalla osallistavia taloudellisia instituutioita, jotka suojaavat omaisuutta, pitävät yllä lakia ja järjestystä sekä sallivat elinkeinovapauden ja yksityiset sopimukset. Poliittisten instituutioiden avulla asetetaan poliittisen vallan harjoittamisen rajoitteet, mikä yleensä vaikuttaa yrittämisen luonteeseen valtiossa. Demokraattisessa järjestelmässä poliittinen valta jakaantuu tasaisemmin kuin harvainvaltaisessa tai diktatuurijärjestelmässä, joissa poliittista valtaa käytetään oman edun tavoitteluun yhteiskunnan kustannuksella. (Acemoglu, Laibson & List 2016: 507, 557.)

Yrittäjä ottaa CEE:n mukaan laskelmoidun riskin aloittaessaan uuden yrityksen joko haastamalla markkinoilla olevat yritykset tai ottamalla käyttöön uusia innovaatioita. Yrityksen saamat hyödyt verrataan odotettavissa oleviin kustannuksiin. Ihmiset ovat luontaisesti yritteliäitä, haluavat työskennellä itselleen ja hyväksyvät ympäristön haasteet. Yrittäjät ratkaisevat innovaatioiden avulla käytännön ongelmia tai puuttuvia tekijöitä sekä kehittävät tuotteita ja prosesseja. Joskus yrittäjät eivät saa tuotteista sitä hintaa, jonka ovat itse niistä maksaneet, jolloin yritys tekee tappiota. Yritysten innovaatiot ovat merkittäviä taloudellisen kasvun lähteitä. Oppilaiden pitäisi havaita yrittäjyyden riskejä sekä potentiaalisia voitonmahdollisuuksia sekä tunnistaa yrittäjältä vaadittavia taitoja. Oppilaiden pitäisi ymmärtää yrittämisen tärkeys sekä innovaatioiden merkitys taloudelliselle kasvulle sekä miten poliittisin toimenpitein voidaan luoda kannustimia hyville yrityksille. (CEE 2010: 33-34.)

Yrittäjyys sekä yrittäjältä vaadittavat ominaisuudet ovat keskeisiä asioita peruskoulun yhteiskuntaopissa. Ne käsitellään kaikissa tutkituissa oppikirjoissa. Yritykset ovat oppikirjoissa kansantalouden keskeisiä toimijoita, jotka pyrkivät tuottamaan voittoa ja työllistävät ihmisiä. Kaikissa oppikirjoissa esitellään lisäksi Suomessa toimivat yritysmuodot ja niihin liittyvät päätösvalta, vastuut ja voitonjako. Vastuisiin liittyvät tappiot ja konkurssin mahdollisuus käsitellään myös kaikissa kirjoissa. E-Oppi –kirjan, Forumin, Memon mukaan yrittäjät ratkaisevat kilpailuasemansa markkinoilla liikeidean avulla. E-Opin ja Forumin mukaan liiketoimintasuunnitelma on yrityksen menestymisen edellytys. Memon mukaan liikeidea on harvoin kokonaan uusi tuote tai palvelu. Taitaja tuo esille innovaatio –käsitteen, innovaatioiden merkityksen yritystoiminnan tuottavuudelle. Sen mukaan yrityksen edellytykset menestyä on sitä paremmat, mitä ainutlaatuisempi yrityksen liikeidea, toimintatapa tai tuote on. Vain e-Oppi kertoo innovaatioiden merkityksen kansantaloudelliselle kasvulle, mutta yksikään oppikirja ei tuo esille poliittisin toimenpitein luotuja kannustimia hyville yrityksille. (Hanska ym. 2017: 124-130; Hieta ym. 2018: 108-119; Heino & Tikkala 2018: kpl 12, 13 ja 21; Hämäläinen ym. 2016: 101-105.)

Taulukko 14. Yrittäjyys –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Yrittäjyys - käsitteen määrittely	Standardin asisisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Kyllä	Osittain	Poliittisin toimenpitein luodut kannustimet yrittämiselle
Forum	Kyllä	Kyllä	Osittain	Innovaatio –käsite; Poliittisin toimenpitein luodut kannustimet yrittämiselle
Memo	Kyllä	Kyllä	Osittain	Innovaatio –käsite; Poliittisin toimenpitein luodut kannustimet yrittämiselle
Taitaja	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Poliittisin toimenpitein luodut kannustimet yrittämiselle

4.2.15 Taloudellinen kasvu

Taloustieteessä talouskasvulla tarkoitetaan joko bruttokansantuotteen kasvua tai elintason kasvua asukasta kohden laskettuna, ja sen syynä on yleensä tuotannontekijöiden määrän lisääntyminen. Teknologian avulla pyritään saamaan koko ajan enemmän tai laadukkaampia tuotteita tai kehittämään uusia tuotteita. Työvoimaa kouluttamalla lisätään inhimillistä pääomaa, joka myös vaikuttaa taloudellista kasvua. Työntekijätasolla talouskasvu näkyy palkkojen nousuna, joka perustuu yleensä työn tuottavuuden kasvuun. Myös tehdyn työn määrä vaikuttaa kansantaloudessa, mikä näkyy elintasoeroina niiden valtioiden välillä, joissa työn tuottavuus on keskenään samaa tasoa. Työn tuottavuuden kasvuun vaikuttaa eniten teknologinen kehitys, mutta myös työn pääomaintensiteetin kasvu sekä koulutustason nousu, jos se samalla edistää tuottavuuden kasvua. Investoimalla pääomaa koneisiin ja laitteisiin tehostetaan samalla työn tuottavuutta. Taloustieteen peruseräiteisiin kuuluu, että elintason kasvu syntyy työn tuottavuuden kasvusta, jonka tärkein lähde on teknologinen kehitys. (Pohjola 2012: 151-156.) Talouskasvu vaihtelee ajassa sekä valtioiden välillä. Joskus talous kasvaa nopeasti, toisinaan hitaasti ja välillä se supistuu. Taloustieteessä tutkitaan pitkän aikavälin kasvutrendejä, joita hyödynnetään, kun tarkastellaan taloussuhdanteita. (Mankiw & Taylor 2014: 476.)

Taloudellinen kasvu vaatii investointeja kasvua tuottaviin tekijöihin kuten uuteen teknologiaan, tuotantoon, terveyteen ja koulutukseen. Taloudellinen kasvu ylläpitää hyvinvointiyhteiskuntaa ja voi nostaa elintasoja tulevaisuudessa. Oppilaiden pitäisi osata ennakoita investointipäätösten aiheuttamia seurauksia yksilötasolla, yrityksessä ja hallinnossa. Uusien taitojen oppiminen tehostaa tuotantoa työntekijätasolla. Työntekijät voivat kehittää taitojaan opettelemalla käyttämään koneita ja laitteita. Tällä on merkitystä, koska elintaso kasvaa työn tuottavuuden kasvaessa. Tuottavuus lasketaan jakamalla valmiit tuotteet niiden valmistukseen käytetyillä varoilla, jolloin saadaan laskettua tuottavuuden suhteellinen muutos. Tietotaito ja teknologinen muutos tehostavat tuotantoa. (CEE 2010: 35-36.)

Memo tarkastelee taloudellista kasvua kansantalouden näkökulmasta elintason säilyttämisen kannalta eri näkökulmista. Uuden teknologian käyttöönotto jatkuvan kasvun perustana tuodaan esille, mutta käsitettä investointi Memossa ei tuoda esille. Taitaja selittää, että tuottavuus paranee tuotantoa tehostamalla, mitä voi lisätä mm. työntekijöiden tietotaitoa kehittämällä, ja myös investoinnit ja innovaatiot lisäävät tuotannon arvoa. Kansantalouden osalta Taitajan näkemys taloudelliseen kasvuun on, että se kuluttaa luonnonvaroja ja kuormittaa ympäristöä. Forum selittää talouskasvua kansantaloudellisesta näkökulmasta verotulojen, työllisyyden ja elintason nousun kannalta, mutta tuo myös esille talouskasvun ilmastonmuutosta edistävänä tekijänä. E-Oppi selittää, että talouskasvu tarkoittaa innovaatioiden vaikutuksesta tapahtuvaa työn tuottavuuden kasvua. Nykyinen talouskasvu johtaa e-Opin mukaan ennen pitkää ihmisten kasvavaan eriarvoistumiseen ja ekologiseen katastrofiin. Talouskasvun edellytyksiä hyvinvointiyhteiskunnan tarjoamille palveluille pohditaan, ja tuodaan esille, että markkinataloutta pitäisi ohjata kestävä kehityksen suuntaan, jotta tuhonäkymät eivät olisi vääjäämättömiä. (Hanska ym. 2017: 147-148; Heino & Tikka 2018: kpl 21; Hieta ym. 2018: 111-112, 123; Hämäläinen ym. 2016: 112-113.)

Taulukko 15. Taloudellinen kasvu –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Taloudelli- nen kasvu - käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Osittain	Osittain	Investointi –käsite; investointi- päätösten seuraukset.
Forum	Kyllä	Osittain	Osittain	Investointi –käsite; investointi- päätösten seuraukset; tietotaito ja teknologian muutos tuotannon tehostajina.
Memo	Kyllä	Osittain	Osittain	Investointi –käsite; investointi- päätösten seuraukset; taidot ja koulutus kasvun lähteenä;
Taitaja	Kyllä	Osittain	Osittain	Investointipäätösten seuraukset; tietotaito ja teknologian muutos tuotannon tehostajina.

4.2.16 Julkisen vallan rooli ja markkinahäiriöt

Markkinahäiriöiden tapauksessa poliitikot pohtivat yleensä, voisiko hallinto aikaansaada halutut tulokset tehokkaammin kuin markkinat. Yleensä hallinto voi vaikuttaa kahdella tavalla, joista ensimmäinen on vaikuttamista määräämällä sekä kontrolloimalla. Siinä julkinen valta määrää resurssien allokoinnin yhteiskunnassa, jolloin joko rajoitetaan tuotannon tasoa tai velvoitetaan tiettyjen teknologioiden käyttämistä tuotannossa. Toinen tapa julkisen vallan vaikuttamiseen on markkinapohjaisen politiikan harjoittaminen, jolloin julkinen valta tarjoaa kannustimia verotusta ja tukia säätelemällä yksityisille organisaatioille. Tällä tavoin markkinavoimien toiminta lopulta aikaansaa tavoitteeseen pääsemisen. (Acemoglu et al. 2016: 246-247.)

CEE esittää, että hallituksen tehtävänä on turvata ja edistää yhteiskunnan toimintakykyä taloudellisessa taantumassa. Valtion hallituksella on taloudellinen rooli markkinatalousjärjestelmässä, kun hallituksen politiikan edut ovat suuremmat kuin niiden aiheuttamat kustannukset. Poliitikalla voi olla joko suoria tai välillisiä vaikutuksia tuloihin. Hallitus määrittää ja suojaa omistusoikeudet sekä pyrkii lisäämään markkinoiden kilpailukykyä.

Oppilaiden pitäisi osata nimetä ja arvioida vaihtoehtoisten julkisten politiikkatoimenpiteiden etuja ja kustannuksia sekä arvioida hyötyjen saajat ja maksajat. Julkiset palvelut hyödyttävät useita ihmisiä yhtä aikaa, eikä niiden käyttöä voida rajata vain niille, jotka ovat niistä maksaneet. Osa palveluista tuotetaan julkisesti verovaroin tämän vuoksi, koska yritykset eivät pystyisi myymään kaikkia palveluitaan. (CEE 2010: 38-39.)

Forum tarkastelee taloussuhdanteita ja niiden vaikutuksia ilmiönä, mutta ei käsittele hallituksen vaikutusmahdollisuuksia samassa yhteydessä muuten kuin kehotuksena ostaa kotimaisia tuotteita ja ylipäänsä kuluttaa enemmän taloudellisen laskusuhdanteen aikana. Finanssipolitiikka selitetään tapana tukea talouskasvua laskusuhdanteen aikana kuluttamalla noususuhdanteen aikana kertyneitä rahoja. Memo selittää taloussuhdanteiden vaikutuksia, ja tuo esille verotuksen avulla kohdennettavan finanssipolitiikan sekä työllistävän elvytyksen, jolla valtio pyrkii tasoittamaan suhdannevaihteluiden aiheuttamia ongelmia. Taitaja selittää taloussuhdanteet ilmiönä ja tuo esille, että valtiot pyrkivät säätelemään inflaatiota ja suhdanteita verotusta säätelevän finanssipolitiikan avulla sekä velkaelvytyksen kautta. Myös e-Oppi –kirja selittää talouden suhdannevaihtelut ja valtion finanssipolitiikan sekä työllistävän velkaelvytyksen suhdanteita loiventavina tekijöinä. Valtio rahastoi e-Opin mukaan nousukaudella varoja, joita käytetään laskukaudella, ja lisäksi varoo e-Opin ja Forumin mukaan toimillaan ylikuumentamasta markkinoita. Markkinoiden kilpailukyvyyn edistämistä ei käsitellä, mutta velkaelvytyksen vaikutuksia yritysten työllistämiseen käydään Taitajassa sekä Memossa. (Hanska ym. 2017: 154-158; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 126-128; Hämäläinen ym. 2016: 117-118, 128.)

Taulukko 16. Julkisen vallan rooli ja markkinahäiriö –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Hallituksen rooli ja mark- kinahäiriö - käsitteiden määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Osittain	Osittain	Hallituksen politiikan edut oltava suuremmat kuin niiden kustannuksiin; politiikan suorat ja välilliset vaikutukset tuloihin.
Forum	Kyllä	Osittain	Osittain	Hallituksen politiikan edut oltava suuremmat kuin niiden kustannuksiin; politiikan suorat ja välilliset vaikutukset tuloihin.
Memo	Kyllä	Osittain	Osittain	Hallituksen politiikan edut oltava suuremmat kuin niiden kustannuksiin; politiikan suorat ja välilliset vaikutukset tuloihin.
Taitaja	Kyllä	Osittain	Osittain	Hallituksen politiikan edut oltava suuremmat kuin niiden kustannuksiin; politiikan suorat ja välilliset vaikutukset tuloihin.

4.2.17 Julkisen vallan epäonnistuminen

Epätäydellisen markkinatilanteen korjausyritykset julkisen vallan taholta voivat johtaa poliittiseen epäonnistumiseen. Epäonnistumisen syyt ovat yleensä monimutkaisia ja rakenteellisia. Julkisen vallan toiminta on aikaa vievää ja sen vaikutukset näkyvät vasta viiveellä, jolloin valtion laajuiset toimenpiteet voivat lopulta vaikuttaa eri ajankohtana kuin poliittisesti oli tarkoitus. Poliittiset kompromissit taas eivät aina ole taloudellisesti kannattavimpia. Lisäksi politiikan toteuttajien omanedun tavoittelu voi vaikuttaa muulla tavoin kuin päätöksenteossa oli alun perin tarkoitettu. (Pohjola 2012: 120-121.)

CEE tuo esille, että kansalaiset, virkamiehet ja poliittiset päättäjät eivät aina joudu mak samaan tekemistään poliittisista päätöksistä. Toisinaan tästä seuraa, että julkisen politiikan kustannukset muodostuvat yhteiskunnalle suuremmiksi kuin niiden tarjoamat hyödyt. Poliittisia johtajia voidaan kannustaa suosimaan ohjelmia, joista seuraa välitöntä etua, mutta kustannukset lykkääntyvät maksettavaksi myöhemmin. Sen vuoksi julkiset kustannukset voivat johtua poliittisista kannustimista, jolloin jotkin eturyhmät aiheuttavat julkisia kustannuksia veronmaksajille. Kustannuksia voivat aiheuttaa myös muut kuin taloudelliset tavoitteet yhteiskunnassa. Näissä tapauksissa voidaan katsoa, että hallituksen harjoittama politiikka on epäonnistunut ja aiheuttaa myös moraalista vaaraa yhteiskunnalle, mikäli päättäjät ovat suojattuja riskeiltä. Oppilaiden pitäisi osata nimetä joitakin julkisia päätöksiä tai toimenpiteitä, jotka maksavat enemmän kuin tuottavat hyötyä, sekä arvioida ketkä hyötyvät näistä toimenpiteistä ja ketkä joutuvat niistä maksamaan, sekä selittää miksi tämänkaltaista politiikkaa harjoitetaan. (CEE 2010: 41-42.)

Yhteiskuntaopin oppikirjoissa käsitellään parlamentaarisen vastuun käsite sekä muissa kirjoissa paitsi Memossa myös vallan kolmijako-oppi. Eduskunnan, hallituksen ja tuomioistuimen välinen valvontavelvollisuus tuodaan esille. Poliitiikan osalta oppikirjoissa keskitytään esittelemään Suomen pääpuolueet sekä niiden keskeiset teemat. Sen sijaan julkisen vallan epäonnistumisia ei käsitellä oppikirjoissa eikä myöskään poliittisten päättäjien tilivelvollisuuksia, vaan lähinnä käsitellään mitä tehtäviä ja valtaoikeuksia kunnanvaltuutetuilla, kansanedustajilla, ministereillä ja presidentillä on. Memo tuo esille hyvän hallintotavan käsitteen. Forum tuo esille, että laki on sama kaikille. E-Oppi tuo esille presidentin valtaoikeuksien osalta sen, ettei hänellä ole poliittista vastuuta, mutta että hän on rikosoikeudellisessa vastuussa toimessaan. Vain Forum mainitsee eduskunnan työskentelyä seuraavan eduskunnan oikeusasiamiehen sekä hallituksen työskentelyä seuraavan oikeuskanslerin virat. Poliitiikan aiheuttamia kustannuksia tai hyötyjä erilaisille eturyhmille ei käsitellä, vaan politiikka esitetään yhteisten asioiden hoitamisena. (Hanska ym. 2017: 198-225; Heino & Tikkala 2018: kpl 28, 30-35; Hieta ym. 2018: 150-153, 164-195; Hämäläinen ym. 2016: 148-149, 184-203.)

Taulukko 17. Julkisen vallan epäonnistuminen –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Hallituspolitiikan epäonnistuminen - käsitteen määrittely	Standardin asiasällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Ei	Ei	Ei	Poliitikkojen vastuuvapaus tekemistään päätöksistä, mistä voi seurata moraalista vaaraa yhteiskunnalle; joskus päätösten kustannukset ovat suuremmat kuin niistä koituvat hyödyt; välittömien etujen aiheuttamien kustannusten lykkääntyminen; eturyhmien aiheuttamat julkiset kustannukset; yhteiskunnallisten tavoitteiden aiheuttamat kustannukset.
Forum	Ei	Ei	Ei	Poliitikkojen vastuuvapaus tekemistään päätöksistä, mistä voi seurata moraalista vaaraa yhteiskunnalle; joskus päätösten kustannukset ovat suuremmat kuin niistä koituvat hyödyt; välittömien etujen aiheuttamien kustannusten lykkääntyminen; eturyhmien aiheuttamat julkiset kustannukset; yhteiskunnallisten tavoitteiden aiheuttamat kustannukset.
Memo	Ei	Ei	Ei	Poliitikkojen vastuuvapaus tekemistään päätöksistä, mistä voi seurata moraalista vaaraa yhteiskunnalle; joskus päätösten kustannukset ovat suuremmat kuin niistä koituvat hyödyt; välittömien etujen aiheuttamien kustannusten lykkääntyminen; eturyhmien aiheuttamat julkiset kustannukset; yhteiskunnallisten tavoitteiden aiheuttamat kustannukset.
Taitaja	Ei	Ei	Ei	Poliitikkojen vastuuvapaus tekemistään päätöksistä, mistä voi seurata moraalista vaaraa yhteiskunnalle; joskus päätösten kustannukset ovat suuremmat kuin niistä koituvat hyödyt; välittömien etujen aiheuttamien kustannusten lykkääntyminen; eturyhmien aiheuttamat julkiset kustannukset; yhteiskunnallisten tavoitteiden aiheuttamat kustannukset.

4.2.18 Taloussuhdanteet

Kansantalouden kasvu ei ole yleensä koskaan täysin tasaista. Lyhyen aikavälin muutokset reaalisesta bruttokansantuotteesta, BKT:n, kasvussa kertovat taloussuhdanteista, jotka vaihtelevat nousu- ja laskukausina, joita on yleensä vaikea ennakoita. (Acemoglu et al. 2016: 647.) Kansantalouden kasvua mitataan BKT:llä. Se saadaan laskemalla kansantalouden tietyinä, yleensä yhden vuoden, aikana tuottamien lopputuotteiden rahamääräinen summa. Tämä saadaan tuotannon bruttoarvonlisien summana, ja se vastaa myös kotimaassa syntyneitä tuotannontekijätuloja. Bruttoarvonlisä saadaan, kun valmiista tuotteista vähennetään käytettyjen välituotteiden arvo. Tavarat ja palvelut lasketaan yhteen niiden hintojen arvoisina, jolloin myös BKT ilmoitetaan yleensä markkinahintaisena. (Pohjola 2012: 130-132, 284.)

Kansallisen tulotason, työllisyyden ja hintojen vaihtelut määräytyvät CEE:n mukaan menojen ja tuotantopäätösten välisellä vuorovaikutuksella, johon vaikuttavat taloudessa toimivat kotitaloudet, yritykset sekä julkiset ja muut toimijat. Kansantalouksia mitataan ja vertaillaan dollareissa laskettavalla bruttokansantuotteella (BKT), jossa huomioidaan kansantalouden tuottamat valmiit tuotteet ja palvelut yhden vuoden aikana. Se lasketaan summaamalla kotitalouksien kulutus sekä investoinnit ja julkinen kulutus sekä nettovienti. BKT asukasta kohti saadaan jakamalla BKT maan asukasmäärällä. Taloudessa on taantumia, kun yleinen tulotaso ja työllisyys heikkenevät. Kansantalouksille on siten ominaista taloussuhdanteiden vaihtelut. Oppilaiden pitäisi ymmärtää rahan kiertokulku markkinoilla sekä kuluttajien ostopäätösten vaikutukset. Lisäksi oppilaiden pitäisi pystyä raportoimaan tiedotusvälineitä tutkimalla taloudellisia olosuhteita sekä selittämään, miten nämä olosuhteet voivat vaikuttaa kuluttajien, tuottajien sekä hallituspolitiikan tekemisiin päätöksiin. (CEE 2010: 43-44.)

Oppikirjat eivät erittele bruttokansantuotteeseen sisällytettäviä kansantaloudellisia toimijoita käsitteen yhteydessä, mutta kaikki tutkitut oppikirjat selittävät bruttokansantuotteen käsitteen sekä selittävät sen vertailtavuuden hyötyjä ja puutteita, ja kaikissa muissa kir-

joissa paitsi e-Opissa kerrotaan, että se lasketaan dollareissa. E-Oppi taulukoi esimerkiksi bruttonkansantuotteen asukasta kohden euroissa. Forum ja Memo kertovat, että BKT lasketaan vuosittain summaamalla yhteen kaikkien Suomessa tuotettujen tavaroiden ja palveluiden rahallinen arvo. Taitaja taas kertoo, että BKT:en lasketaan mukaan kaikki tavarat ja palvelut, joita valtiossa on tietynä aikana tuotettu, ja että se lasketaan usein asukasta kohden – Forum mainitsee, että ”kun se lasketaan asukasta kohden, voidaan vertailla eri maiden tuotantomääriä keskenään”. E-Oppi kertoo, että BKT saadaan selville laskemalla yhdessä maassa yhden vuoden aikana tuotettujen tavaroiden ja palvelujen hinnat yhteen. (Hanska ym. 2017: 146-147; Heino & Tikkala 2018: kpl 21; Hieta ym. 2018: 122; Hämäläinen ym. 2016: 112-113.)

Taloussuhdanteiden käsittely on keskeinen asia yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Laskusuhdanteen osalta Forum tuo esille työllisyyden heikkenemisen, muttei yleisen tulotason heikkenemistä, vaan verotulojen vähenemisen. Taitaja selittää, että laskukaudella talous alkaa supistua, ja tuo esille työllisyystilanteen heikkenemisen tuotannon vähentyessä. Tämän seurauksena ihmiset vähentävät kulutusta ja verotulot vähenevät. Jälleen yleisen tulotason laskua ei mainita. Myöskään Memo ei mainitse yleisen tulotason laskua, vaan että laskukaudella kulutus vähenee ja ihmiset alkavat säästää, mutta Memokin tuo esille työttömyyden kasvun yritysten taloudellisista syistä. E-Oppi selittää tuotannon vähenemisen johtuvan siitä, että tuotanto ylittää kysynnän, mikä vaatii sopeutusta, joka aiheuttaa työttömyyttä, jolloin ihmisillä ei ole varaa kuluttaa kuten ennen ja he alkavat säästää. Tuotanto alkaa e-Opin mukaan kasvaa vasta, kun tuotantokustannukset ovat laskeneet tarpeeksi mataliksi. (Hanska ym. 2017: 156; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 127; Hämäläinen ym. 2016: 117.)

Taitaja tuo esille rahan kiertokulun markkinoilla kansantalouden toimijoiden välillä palkkoina, ostosten tekemisenä, veroina ja vuokrina. Ostopäätösten vaikutusta taloussuhdanteisiin ei kuitenkaan tuoda esille, vaikkakin laskukauden yhteydessä kerrotaan ihmisten vähentävän kulutustaan, mikä vähentää verotuloja. E-Oppi selittää kansantalouden kiertokulun kansantalouden eri toimijoiden välillä sekä palkoista maksettujen verojen ja kulutuksen palautumisen kansantaloudelliseen kiertokulkuun, muttei kuitenkaan tuo esille ostopäätösten vaikutuksia taloussuhdanteisiin. Memo selittää kansantalouden toimijat

sekä rahan kiertokulun markkinoilla, ja tuo esille, että laajassa mittakaavassa säästäminen voi aiheuttaa kansantaloudelle ongelmia, mikäli se hidastaa rahan kiertokulkua markkinoilla. Lisäksi Memossa mainitaan, että kotimainen kysyntä kiihdyttää nousukautta osaltaan. Forum tuo esille rahan kiertokulun kansantalouden eri toimijoiden välillä kuvaajan avulla. Lisäksi suhdanteiden yhteydessä kerrotaan kuluttajien ostoksien hyödyttävän yrityksiä, jolloin taloudessa on kaikkia hyödyttävä positiivinen kierre. Forum selittää myös talouden ylikuumenemisen vaaran. (Hanska ym. 2017: 144-145, 158; Heino & Tikkala 2018: kpl 21; Hieta ym. 2018: 120, 127; Hämäläinen ym. 2016: 106-107, 117.)

Taulukko 18. Taloussuhdanteet –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Taloussuhdan- teet -käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Osittain	Osittain	BKT:n laskemistavan tark- kuus; yleisen tulotason heik- keneminen; ostopäätösten vaikutus taloussuhdanteisiin
Forum	Kyllä	Osittain	Osittain	BKT:n laskemistavan tark- kuus; yleisen tulotason heik- keneminen
Memo	Kyllä	Osittain	Osittain	BKT:n laskemistavan tark- kuus; yleisen tulotason heik- keneminen
Taitaja	Kyllä	Osittain	Osittain	BKT:n laskemistavan tark- kuus; yleisen tulotason heik- keneminen; ostopäätösten vaikutus taloussuhdanteisiin

4.2.19 Työttömyys ja inflaatio

Työttömyys ja inflaatio ovat toisistaan riippumattomia ilmiöitä. Kuitenkin taloudessa lyhyellä aikavälillä ohjauskoron laskeminen vähentää työttömyyttä, mutta kiihdyttää inflaatiota. Taloussuhdanteissa kokonaiskysynnän vaihdellessa työttömyys ja inflaatio ovat toistensa kääntöpuolia. Kun inflaatio hidastuu, työttömyys yleensä kasvaa. Näin ollen täystyöllisyyttä ja vakaata hintatasoa on vaikea saavuttaa yhtä aikaa. (Pohjola 2012: 220, 222.) Mankiw & Taylor (2014: 728-729) tuo esille, että jos poliitikot yrittävät vähentää

työttömyyttä nostamalla inflaatiota, se vähenee vain väliaikaisesti. Tätä ilmiötä, jossa työttömyys palaa luontaiseen tasoonsa riippumatta inflaatiosta kutsutaan luonnollisen nopeuden hypoteesiksi.

CEE tuo esille, että työttömyys ja inflaatio aiheuttavat kustannuksia yksilöille ja yhteiskunnalle. Työttömyys kasvaa taloudellisessa taantumassa ja laskee kun talous elpyy. Työttömät kuuluvat Suomessa yli 15 –vuotiaiden kansalaisten muodostamaan työvoimaan, joka jakautuu työllisiin ja työttömiin. Työttömyysaste on prosentuaalinen osuus työvoimasta. Kuluttajien ostovoima laskee, kun tulot kasvavat hitaammin kuin inflaatio. Oppilaiden pitäisi pystyä tekemään tietoon perustuvia päätöksiä ennakoimalla inflaation ja työttömyyden seurauksia. (CEE 2010: 45-46.)

Oppikirjoista vain e-Oppi käsittelee talouden ongelmat, suhdannevaihtelut, inflaation ja työttömyyden, samassa kappaleessa. Samassa yhteydessä tuodaan esille finanssipolitiikan vaikutusmahdollisuudet sekä EKP:n hintavakaustavoite. Memossa ja Forumissa työttömyys käsitellään taloussuhdanteiden yhteydessä. Memo tuo esille, miten finanssipolitiikan avulla voidaan vaikuttaa suhdanteita loiventavasti, kun taas Forum korostaa koulutuksen merkitystä työttömyyden ehkäisyssä. Taitaja käsittelee inflaation taloussuhdanteiden yhteydessä, ja tuo esille, miten finanssi- ja rahapolitiikan avulla voidaan vaikuttaa markkinoihin. Työttömyyden lajit käsitellään Taitajassa erikseen, mutta asiayhteys inflaatioon puuttuu. Työttömyyden kasvu laskusuhdanteessa tuodaan esille kaikissa käsitellyissä oppikirjoissa. (Hanska ym. 2017: 154-158; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 98-103, 124-129; Hämäläinen ym. 2016: 133-136.)

Forum kertoo, että inflaatio on harmillinen valtion ulkomaankaupalle ja että se aiheuttaa yleistä epävarmuutta ihmisten tulevaisuuden odotuksille, varsinkin tulonsiirtojen varassa eläville. Tässä yhteydessä tulee Forumissa esille, että kuluttajien mahdollisuudet ostaa laskee inflaation kasvaessa suhteessa tulonsiirtoihin. Työlliset eivät kärsi Forumin ja e-Opin mukaan inflaatiosta yhtä paljon kuin tulonsiirtojen varassa elävät. Memo ja e-Oppi selittävät, että vasta inflaation nopea kiihtyminen muutamasta prosentista, e-Opin mukaan hintojen nousu nopeasti ja ennakoimattomasti eri vuosina, on ongelmallista. Taita-

jan mukaan pieni inflaatio on taloudelle hyvä asia, koska sen aikana tapahtuu talouskasvua, mutta voimakkaasti kiihtyvä inflaatio voi pahimmillaan johtaa lamaan. Korkea inflaatio aiheuttaa Memon mukaan epävarmuutta kaikille taloudellisille toimijoille ja siitä seuraa kulutuksen hiipuminen sekä taloudellisen noususuhdanteen hidastuminen tai laskeuden alkaminen. Vienti ei vedä, eivätkä pankit myönnä yhtä paljon lainoja kuin aiemmin, koska säästöjä on kertynyt talletuksina vähemmän. Inflaatio myös saa säästöt menettämään arvoaan. (Hanska ym. 2017: 57-58, 162-163; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 124; Hämäläinen ym. 2016: 115-116.)

Taitaja selittää, että inflaatio tarkoittaa ostovoiman heikkenemistä, joka näkyy yleensä yleisen hintatason nousuna, vaikkakaan inflaatiota ei tapahdu tasaisesti kaikille hinnoille. Memo kertoo, että ostovoimaan vaikuttaa verojen suuruus sekä yleinen hintataso. Ostovoiman kasvun merkitystä korostetaan. E-Oppi kertoo ostovoiman yhteydessä, että korkea inflaatio kannustaa tuhlaamaan rahaa, koska säästöjen arvo laskee, ja että toisaalta rahat ovat turvassa kiinteässä omaisuudessa, koska sen arvo nousee samaa tahtia inflaation kanssa. Forum ei määrittele ostovoiman käsitettä. (Hanska ym. 2017: 57-58, 162-163; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 124; Hämäläinen ym. 2016: 115-116.)

Työttömyyden kasvu taloudellisessa taantumassa käsitellään kaikissa tutkituissa oppikirjoissa. Työttömyyden aiheuttamat kustannukset tulevat Forumissa esille vähenevinä verotuloina sekä kasvavina menoina. Työttömyyden osalta Forumissa mainitaan virheellisesti työvoimaan kuuluviksi 15-64 –vuotiaat, vaikka Tilastokeskuksen kansainvälisesti vertailukelpoinen määritelmä työvoimalle on 15-74 –vuotiaat. Taitajassa kerrotaan oppikirjatekstissä, että työtön on 15-64 –vuotias työnhakija, mutta sanastossa työtön määritellään oikein 15-74 –vuotiaaksi työnhakijaksi. E-Oppi määrittelee tässä yhteydessä työikäisiksi 16-64 –vuotiaat. Memo ei selitä työvoiman käsitettä. Työttömyysastetta ei selitetä missään oppikirjassa. Oppikirjat selittävät erilaisia työttömyyden lajeja, mutta työttömyyden yhteiskunnalle aiheuttamia lisääntyviä kustannuksia ei tuoda tässä yhteydessä esille Memossa eikä e-Opissa. Taitaja selittää, että työttömyys vähentää yhteiskunnan verotuloja, ja että samaan aikaan yhä useammat tarvitsevat valtiolta tukea. E-Oppi tuo esille,

että ongelmallinen inflaatio voi aiheuttaa työttömyyttä. (Hanska ym. 2017: 154-157; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 98-101, 127; Hämäläinen ym. 2016: 133.)

Taulukko 19. Työttömyys ja inflaatio –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppi- kirja	Työttömyys ja inflaatio - käsitteiden määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Kyllä	Osittain	Työvoima –määrite virheellinen; työttömyysaste –käsite; työttömyyden aiheuttamat lisäkustannukset yhteiskunnalle
Forum	Kyllä	Kyllä	Osittain	Työvoima –määrite virheellinen; työttömyysaste –käsite; ostovoima -käsite
Memo	Kyllä	Kyllä	Osittain	Työvoima –määrite; työttömyysaste –käsite; työttömyyden aiheuttamat lisäkustannukset yhteiskunnalle
Taitaja	Kyllä	Kyllä	Osittain	Tekstissä virheellinen työvoima –määrite; työttömyysaste -käsite

4.2.20 Finanssi- ja rahapolitiikka

Finanssi- ja rahapolitiikan avulla lievitetään talouden suhdannevaihteluita säätelemällä kokonaiskysynnän tasoa ja siten kokonaistuotannon määrää, työllisyyttä, työttömyyttä ja inflaatiota. Finanssipolitiikan avulla vaikutetaan julkisen talouden tuloihin ja menoihin yleensä veroja ja tukia säätelemällä. Rahapolitiikan avulla vaikutetaan pankkien lainantamahdollisuuksiin, kansantaloudessa liikkuvan rahan määrään sekä korkotasoon. (Pohjola 2012: 208.)

CEE tuo esille, että hallituksen finanssipolitiikka sekä keskuspankin rahapolitiikka vaikuttavat työllisyyteen, tuotantoon sekä yleiseen hintatasoon. Oppilaiden pitäisi pystyä ennakkoimaan hallituksen ja keskuspankin makrotaloudellisten päätösten vaikutusta itselleen

ja muille. Tämä standardi kohdentuu CEE:n standardina ainoastaan high school –tasolle, joka vastaa Suomessa lukion tasoa. (CEE 2010: 47-48.)

Tutkituista oppikirjoista kaikki käsittelevät finanssipolitiikan sekä rahapolitiikan. Suomessa nämä aiheet kuuluvat olennaisesti yhteiskuntaopin oppisisältöön peruskoulun yläkoulussa. Memo selittää, että valtio pyrkii tasoittamaan finanssipolitiikalla suhdannevaihteluiden aiheuttamia ongelmia käytännössä muuttamalla verotusta sekä verotulojen käyttöä, mutta taloudellisella laskukaudella valtio voi myös elvyttämällä taloutta edistää työllisyyttä. Tavoitteena finanssipolitiikassa on pitää yksityisen sektorin rahankäyttö mahdollisimman tasaisena. Taitaja kertoo, että valtiot pyrkivät säätelemään inflaatiota ja suhdanteita finanssipolitiikan avulla verotusta säätelemällä sekä velkaelvytyksen avulla. Forum tuo esille, että finanssipolitiikaksi kutsutaan hallituksen ja eduskunnan päättämistä valtion tuloista ja menoista, mikä näkyy säästämisenä hyvinä aikoina ja talouden helpottamisena laskusuhdanteen aikana. Kulutusta säädellään Forumin mukaan verotuksen avulla, ja kirjassa avataan veropolitiikan haittoja sekä mahdollisia karikkoja. E-Oppi selittää finanssipolitiikkaa suhdannepolitiikaksi, jolla valtio yrittää ehkäistä suhdannevaihteluiden ikäviä lieveilmiöitä kuten työttömyyttä ja konkursseja nostamalla nousukaudella verotusta ja rahastoimalla ylijäämän pahan päivän varalle. Laskukaudella valtio lisää e-Opin mukaan rahan määrää yhteiskunnassa ja luo näin uutta työtä velkarahalla mm. aloittamalla suuria ja kalliita rakennushankkeita, mitä kutsutaan elvyttämiseksi. (Hanska ym. 2017: 157-158; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 128; Hämäläinen ym. 2016: 128.)

E-Oppi ei määrittele rahapolitiikkaa inflaation torjunnan yhteydessä. Kirja kuvaa kyllä Euroopan keskuspankin, EKP:n, tavoitteen säilyttää hintavakaus Euroopan unionissa säätelemällä euroalueen lainojen korkoja, mutta tässä yhteydessä ei kuitenkaan mainita rahapolitiikkaa. Myöskään Memo ei määrittele rahapolitiikkaa, mutta kertoo, että talouden asiantuntijoiden ja poliitikkojen tavoitteena on hintavakaus, jolloin inflaatio olisi korkeintaan kaksi prosenttia vuodessa. Memo kuvaa EKP:n hintavakauden ylläpitäjänä, joka vastaa euroa koskevasta päätöksenteosta. EKP vaikuttaa inflaatioon säätelemällä rahan määrää markkinoilla sekä ohjauskorkoa. Taitaja määrittelee rahapolitiikan laajemmin keskuspankkien toiminnaksi säädellä liikkeellä olevan rahan määrää ja sitä kautta hintojen ke-

hitystä. Korkean inflaation aikana sitä voidaan hillitä hidastamalla rahan kiertämistä korkotasoa säätelemällä. Taitaja myös tarkentaa, että EKP:n tavoitteena on ollut saada inflaatio lähelle kahta prosenttia ja että rahapolitiikka vaikuttaa kotitalouksiin erityisesti asuntolainojen korkotason kautta. Forum selittää, että EKP voi vaikuttaa korkotasoon vaikuttamalla siihen, kuinka paljon raha euromaissa maksaa. Noususuhdanteen aikana korkoa pidetään korkeana tai nostetaan ja laskusuhdanteessa korkotasoa lasketaan, jotta ihmiset kuluttaisivat. Toisaalta Forum ei mainitse, että tämä itsessään ei ole EKP:n rahapolitiikan tavoitteena. Oppikirjoista ainoastaan Forum tuo esille, ettei Suomi voi EMU:n jäsenenä itse päättää maan korkotasosta. (Hanska ym. 2017: 164; Heino & Tikkala 2018: kpl 23; Hieta ym. 2018: 128-129, 219; Hämäläinen ym. 2016: 130.)

Taulukko 20. Finanssi- ja rahapolitiikka –standardi yhteiskuntaopin oppikirjoissa.

Oppikirja	Käsitteen määrittely	Standardin asiasisällön käsittely	Täyttääkö standardin	Puutteet
E-Oppi	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Rahapolitiikka-käsite
Forum	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei
Memo	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Rahapolitiikka-käsite
Taitaja	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei

4.3. Oppikirjojen vastaavuus standardeihin

Suomalaisen peruskoulun yläkoulun yhteiskuntaopin neljä oppikirjaa täyttää yhdysvaltalaiseen koulujärjestelmään luoduista 20 taloustiedon opetuksen standardista kaikkien oppikirjojen osalta kaksi standardia, jotka käsittelevät instituutioita sekä finanssi- ja rahapolitiikkaa. Lisäksi kolme oppikirjaa täyttää standardin rahan ja inflaation suhteen sekä kaksi oppikirjaa kannustinten suhteen. Yksi oppikirjoista täyttää standardin suhteessa yrittäjyyteen. Suurimmaksi osaksi oppikirjat käsittelevät standardeja osittain, ja niiden puutteet standardien täyttämässä vaihtelevat. Osittain oppikirjat jättävät määrittelemättä standardeihin liittyviä käsitteitä ja osittain asiasisältöjä. Käsitteiden määrittelemiset sekä oppikirjojen puutteet standardien täyttämässä on tarkemmin koottu luvun 4.2. kunkin

alaluvun lopussa olevaan taulukkoon. Koontitaulukko kaikista standardeista suhteessa yhteiskuntaopin oppikirjoihin on liitteessä yksi.

Joitakin standardeja suomalaiset yhteiskuntaopin oppikirjat eivät käsittele, mikä osoittaa taloustieteellisen näkökulman vaillinaisuutta käsiteltävään aihepiiriin. Yksikään oppikirjoista ei käsittele tehokasta päätöksentekoa tai julkisen vallan epäonnistumista. Oppikirjoista Memo ei käsittele markkinoihin liittyvää standardia ja ainoastaan Taitaja käsittelee osittain allokaatiota ja hintojen merkitystä. Standardien sisältöön oleellisesti kuuluvia taloustieteen käsitteitä kuten niukkuus, vaihtoehtokustannukset, hintojen merkitys resursien allokaatiossa ja rajahyödyt ja -kustannukset ei määritelty oppikirjoissa. Tämä on huomionarvoista siksi, että vaihtoehtokustannukset toimivat taloustieteessä hintamittareina ja tehokas päätöksenteko kiinnittää huomiota taitoon vertailla vaihtoehtojen lisäkustannuksia niiden tuottamiin hyötyihin. Tässä yhteydessä olisi tärkeää oppia rajahyödyn ja -kustannusten käsitteet. Allokaatio -käsitteen yhteydessä pitäisi vertailla erilaisia talousjärjestelmiä. Vain Taitaja tuo esille kommunistisen talousjärjestelmän, mutta sen yhteydessä vain Neuvostoliiton eikä nykyisiä kommunistisia talousjärjestelmiä. Jake-lutapojen hyödyt suhteessa kustannuksiin jäävät käsittelemättä.

CEE suosittelee taloustiedon opetukseen pelitilanneharjoituksia ja rahamarkkinoihin liit-
tyen valuuttakaupan ja suhteellisten hintojen käsittelyä, mitkä puuttuvat yhteiskuntaopin oppikirjoista. Markkinoiden osalta opetukseen suositellaan käytännön laskutehtäviä sekä markkinapelejä. Huomionarvoista on, että CEE suosittelee tiedon soveltamista, huomion kiinnittämistä opetuksessa markkinoilla tapahtuviin muutoksiin ja niiden aiheuttamiin seurauksiin, kun taas suomalaiset oppikirjat keskittyvät yleensä kuvailemaan taloustiedon asioita sinänsä. Siten myös muutosten todennäköiset vaikutukset oppilaiden tulevaisuuteen jäävät käsittelemättä suomalaisissa oppikirjoissa.

Varallisuuden karttuminen ajassa jää oppikirjoissa käsittelemättä. Varsinkin korkoa korolle -ilmiö on oleellinen asia ymmärtää pitkän aikavälin säästämässä tai velanhoidossa. CEE:n suosittama ahkeruuden sekä vapaa-ajalla tapahtuva taitojen kartuttamisen merkitys työn tuottavuuteen sekä parempaan palkkakehitykseen tulevaisuudessa jää täysin käsittelemättä. Oppilaita olisi hyvä motivoida pohtimaan omaa ajankäyttöään sekä niitä

taitoja, joita voi kartuttaa omien taipumustensa mukaan, jotka osaltaan edistävät aikanaan työllistymistä.

Oleellisia puutteita oppikirjoissa on liittyen talouskasvun, BKT:n sekä suhdannevaihteluiden määrittelyihin. Talouskasvuun liittyen oppikirjat selittävät BKT:n puutteellisesti eivätkä huomioi pääsääntöisesti tietotaidon ja teknologian muutosta tuotannon tehostajina. Työvoiman koulutuksen vaikutus, palkkojen nousu ja tehdyn työn määrän vaikutus taloudelliseen kasvuun jää oppikirjoissa epäselväksi. Talouskasvun yhteyttä yhteiskunnan elintason nousuun ja hyvinvointiin ei tuoda selkeästi esille, vaan usein lukijan huomiota kiinnitetään oppikirjoissa pikemminkin talouskasvun seurauksena tulevaisuudessa hämmöttävään mahdolliseen ekologiseen katastrofiin. Aihepiirin käsitteistä investointi – käsite huomioidaan vain yhdessä oppikirjassa ja innovaatio – käsite kahdessa. Suhdannevaihteluiden kuvaamisen yhteydessä oppikirjoissa painottuu kuluttajien käyttäytymisen näkökulma, jolloin ulkomaankaupan merkitys suhdannevaihteluiden edistäjänä ei tule yleensä riittävän selkeästi esille. Yleisen tulotason heikkenemistä laskusuhdanteessa ei huomioitu yhdessäkään oppikirjassa.

Julkisen vallan toiminnan osalta taloudellisten tukien vaikutukset ihmisten käyttäytymiseen sekä positiivisten ja negatiivisten kannustimien käsittely olisi oppikirjoissa paikallaan. Työttömyyden osalta huomioitavaa on, että työvoima – käsite määritellään virheellisesti kolmessa oppikirjassa ja yhdessä sitä ei mainita lainkaan, ja lisäksi työttömyysasetta ei määritellä yhdessäkään oppikirjassa. Yrittäjyyden osalta oppikirjat eivät käsittele poliittisin toimenpitein luotuja kannustimia yrittämiselle. Julkisen vallan roolia ja markkinahäiriöitä käsitellään oppikirjoissa, mutta politiikan suorat ja välilliset vaikutukset tuloihin jäävät käsittelemättä. Samoin tulisi huomioida, että hallituksen politiikan edut pitäisi olla suuremmat kuin politiikan aiheuttamat kustannukset. Poliitikkojen vastuuvapaus tekemistään päätöksistä voi johtaa yhteiskunnan moraaliseen vaaraan. Poliitikot voivat pyrkiä saamaan aikaan välittömiä etuja ja lykkäämään kustannuksia tuonnemmaksi, jolloin syy-yhteys ei ole äänestäjille kovin selkeä. Myös yhteiskunnalliset eturyhmät aiheuttavat julkisia kustannuksia ja joskus päätöksistä aiheutuneet kustannukset ovat yhteiskunnalle suuremmat kuin niistä koituvat hyödyt.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Taloustiedon opetuksella pyritään osaltaan lisäämään suomalaisten nuorten taloudellista osaamista sekä hyvinvointia yhteiskunnassa. Tutkimusten perusteella näyttäisi olevan syytä kiinnittää huomiota opetustapoihin, joilla voidaan vaikuttaa asenteisiin ja käyttäytymiseen sekä sukupuolten välisten erojen kaventamiseen taloudellisessa lukutaidossa. Opetuksen kohdentamisessa tulisi kiinnittää huomiota varsinkin taloudellisen lukutaidon osalta keskimääräisesti heikompiin väestöryhmiin kuten ei-korkeakoulutettujen perheiden nuoriin, tyttöihin sekä maahanmuuttajiin. Taloudellisen sosiaalistamisen kannalta on syytä miettiä, miten oppilaiden viiteryhmät kuten vanhemmat ja ystävät saataisiin samalla opetuksen piiriin esim. vertaisryhmien ja yleishyödyllisten järjestöjen avulla. Uusia opetusmenetelmiä kuten oppimisympäristöjä, pelillistämistä sekä vertaiskouluttamista kannattaa suosia oppilaiden aktivoimiseksi ja innostamiseksi. Taloustiedon opetusta ei kuitenkaan saisi liikaa korostaa suomalaisten taloustietojen lähteenä, vaan myös kulutuskäyttäytymiseen olisi syytä vaikuttaa hyvien tulosten aikaansaamiseksi muutenkin kuin kouluopetuksen kautta. Opetuksen avulla saavutetaan valtakunnallisesti varhaisessa nuoruusiässä koko ikäluokat, ja taloustiedon opetuksen avulla pystytään lisäämään kuluttajien taloudellista tietämystä oleellisesti ja jossain määrin vaikuttamaan myös asenteisiin.

Suomessa taloustieto ei ole peruskoulussa erillinen oppiaine, vaan sitä opetetaan osana yhteiskuntaoppia. Yhteiskuntaopin opettajilla on mahdollisuus painottaa oppiaineen asiasisältöjä melko vapaasti, joten käytännössä oppilaiden saama taloustiedon opetuksen tuntimäärä voi vaihdella valtakunnallisesti hyvinkin paljon, vaikka keskimäärin taloustietoa opetetaan peruskoulun yläkoulussa Vaasan yliopiston teettämät suppean otoksen perusteella noin 30 oppituntia lukuvuoden aikana. Asiasisällön laajuuteen ja kansantaloudelliseen merkitykseen suhteutettuna määrä on vaatimaton, mikäli siinä ajassa täytyy tiedon siirtämisen lisäksi harjoitella tarpeellisia käytännön taitoja, jotta oppilaiden tietotaidot syvenisivät ja he voisivat soveltaa omaksumiaan tietoja. Myös yhteiskuntaopin opettajien osaamisessa ja osaamisen ylläpitämisessä on eroja, sillä yhteiskuntaopin opettajien omien yhteiskunnallisten opintojen oppiainesisältö vaihtelee, jolloin opinnot eivät välttämättä sisällä riittävästi taloustieteen opintoja.

Uusi opetussuunnitelma korostaa oppilaiden aktivoimisen ja itseohjautuvuuden lisäämistä. Kulutuskäyttäytymisen ja –asenteiden muutos tarvitsee syväoppimista, eikä pinta-puolinen tiedonsiirto vielä todennäköisesti vaikuta toivotulla tavalla. Taloudellista lukutaitoa mittaavien testien perusteella taloustiedon sisällöllinen osaaminen on ollut Suomessa verraten hyvällä tasolla kansainvälisesti ja oppilaiden perustiedot taloudellisessa lukutaidossa ovat Suomessa kohtuullisen hyvät, mutta taloudellisen tiedon soveltaminen ja tehtävien ratkaiseminen ovat silti lähes puolelle oppilaista olleet haasteellisia. Tämä korostaa uusien aktivoivien opetusmenetelmien merkittävää lisäämisen tarvetta taloustiedon opetuksessa.

Pääasiassa suomalaisissa peruskoulun yläkoulun yhteiskuntaopin oppikirjoissa painotetaan monipuolista tietosisältöä. Opetussisällön standardointi osoittaa kuitenkin, että oppikirjojen taloustiedon tietosisältöä pitäisi taloustieteellisestä näkökulmasta tarkentaa monilta osin sekä lisätä keskeisten taloustieteellisten käsitteiden määrittelyä, mikä edistäisi nuorten taloudellisen osaamisen kehittymistä. Taloustaitoja kehittäviä monipuolisia tehtäviä tarvitaan oppikirjoihin lisää, ja lisäksi taloustiedon opetuksen pitäisi olla dynaamista, taloudellisiin muutoksiin ja niihin sopeutumiseen harjaannuttavaa, jotta oppilaat hallitsisivat paremmin omaa talouttaan koko ajan muuttuvassa globaalissa ympäristössä. Taloustiedon opetuksessa pitäisi myös huomioida taloudellisen kasvun merkitys kansantalouden hyvinvointia rakentavana ja lisäävänä tekijänä enemmän kuin synkkien tulevaisuudennäkymien rakennusaineksena. Taloustiedon opetuksen yhteydessä pitäisi lisäksi seurata talousuutisia, jotta oppilaiden lähdekriittisyys kehittyisi talouspoliittisten päätösten suhteen ja taidot vastuullisiin kulutus- ja äänestyspäätöksiin kasvaisivat.

LÄHDELUETTELO

- Acemoglu, Daron, Laibson, David & List, John A. (2016). Economics. Pearson Education Limited.
- Ahvenisto, Inkeri, van den Berg, Marko, Löfström, Jan & Virta, Arja (2013). Kuka oikeastaan asettaa opetuksen tavoitteet? Yhteiskuntaopin taidolliset tavoitteet ja niiden arviointi opetussuunnitelmien perusteissa ja ylioppilastutkinnoissa. *Kasvatus & Aika* 7 (3) 2013, 40-55. Saatavissa 5.10.2018: <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68636>.
- Alanko, Saija (2018). Pelillisuus taloustiedon opetuksessa, kooste opettajien vastauksista kyselyyn. Powerpoint –tiedosto projektiryhmän kokousta varten 30.8.2018. Lähetetty sähköpostitse projektiryhmälle.
- Amagir, Aisa, Groot, Wim, Maassen van den Brink, Henriëtte & Wilschut, Arie (2017). Financial literacy of high-school students in the Netherlands: knowledge, attitudes, self-efficacy and behavior. Tier Working Paper 17/18.
- Atkinson, Adele & Messy, Flore-Anne (2011). Assessing Financial Literacy in 12 Countries an OECD Pilot Exercise. CeRP. Saatavissa 10.10.2018: http://www.cerp.carloalberto.org/wp-content/uploads/2011/03/wp_115.pdf.
- Buccioli, Alessandro & Veronesi, Marcella (2014). Teaching children to save: What is the best strategy for lifetime savings? *Journal of Economic Psychology* 45 (2014) 1-17. Saatavissa 11.10.2018: https://ac.els-cdn.com/S0167487014000580/1-s2.0-S0167487014000580-main.pdf?_tid=7440884c-29f3-411f-9383-6381eec6c27e&acdnat=1539249840_1951e49db9033fe596e5ea1014c7a513.
- Council for Economic Education (CEE) (2010). Voluntary National Content Standards in Economics. 2nd Edition. New York: CEE.

- Fernandes, Daniel, Lynch, John G. Jr. & Netemeyer, Richard (2012). A meta-analytic and psychometric investigation of the effect of financial literacy on downstream financial behaviors. *Advances in Consumer Research*, vol. 40, 2012. Saatavissa 9.10.2018: <http://web.a.ebsco-host.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=2978a7ae-3a7e-402a-8c17-905f13c336dc%40sessionmgr4010>.
- Hanska, Jussi, Ranta, Inari, Rikala, Juhapekka & Tirkkonen, Jari (2017). *Memo Yhteiskuntaoppi*. Edita Publishing Oy.
- Heino, Teemu & Tikkala, Timo (2018). *Yläkoulun Yhteiskuntaoppi: Yhteiskuntaoppi 9. e-Oppi –lisenssi*. Peda.net.
- Helsingin Sanomat, Hakala Mikko & Väisänen Kari (TaT) 8.8.2018. Taloudesta pitäisi tehdä jo peruskoululaisille pakollinen oppiaine. Saatavissa 16.10.2018: <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000005783050.html>.
- Hieta, Pasi, Johansson, Marko, Kokkonen, Ossi, Piekkola-Fabrin, Hanne & Virolainen, Marjo (2018). *Yhteiskuntaopin Taitaja 9*. Sanoma Pro Oy.
- Huston, Sandra J. (2010). Measuring financial literacy s. 296-316. *The Journal of Consumer Affairs*. Saatavissa 18.9.2018: <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>.
- Hämäläinen, Eenariina, Kohi, Antti, Numminen, Anna-Mari, Poutiainen, Olli & Vihervä, Vesa (2016). *Forum 9 Yhteiskuntaoppi*. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Kaihari-Salminen, Kristiina (2009). *Yhteiskuntaoppi, Opetushallituksen muistio perusopetuksen yleisten tavoitteiden ja tuntijaon uudistustyöryhmälle, liite 2*. Saatavissa 18.10.2018: http://www.opetushallitus.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/oph/embeds/ophwwwstructure/118439_Yhteiskuntaopin_muistio_tyoryhmalle_16122009.pdf.

- Kaiser, Tim & Menkhoff, Lukas (2017). Does financial education impact financial literacy and financial behavior, and if so, when? DIV Discussion Papers, No. 1562, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, DIV, Berlin. Saatavissa 12.10.2018: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/161658/1/888728336.pdf>.
- Kalmi, Panu (2013). Taloudellinen lukutaito ja sen kritiikki. Kansantaloudellinen aikakauskirja 2/2013, s. 150-159. Saatavissa 8.1.2019: <http://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/wp-content/uploads/2014/09/kalmi.pdf>.
- Kalmi, Panu & Ruuskanen, Olli-Pekka (2016). Suomalaiset pärjäävät taloudellisessa tietämyksessä ja käyttäytymisessä hyvin suhteessa muihin maihin. Kansantaloudellinen aikakauskirja 1/2016, s. 6-21. Saatavissa 20.9.2018: https://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/wp-content/uploads/2016/03/kalmi_ruuskanen.pdf.
- Kalmi, Panu (2017). The effects of financial education: evidence from Finnish lower secondary schools. Economic Notes by Banca Monte dei Paschi di Siena SpA, vol. 9999, no. 9999-2017: pp. 1-34.
- Kalmi, Panu & Rahko, Jaana (2018). The Effectiveness of Game-Based Financial Education: New Survey Evidence from Lower Secondary School Students in Finland. Powerpoint –file prepared for AEEE Copenhagen 2018.
- Kasman, Matt, Heuberger, Benjamin & Hammond, Ross A. (2018). A Review of Large-Scale Youth Financial Literacy Education Policies and Programs. The Brookings Institution. Saatavissa 6.11.2018: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/10/ES_20181001_Financial-Literacy-Review.pdf.
- Kauppalehti pääkirjoitus 19.10.2018. Pikavipit ajavat velalliset ahtaalle. Saatavissa 19.10.2018: <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/pikavipit-ajavat-velalliset-ahtaalle/6cf1ab66-ed4a-3256-a2f4-8354f7373564>.

- Lusardi, Annamaria, Mitchell, Olivia S. & Curto, Vilsa (2010). Financial literacy among the youth. *The Journal of Consumer Affairs*, Vol. 44, No. 2, 2010. Saatavissa 11.10.2018: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1745-6606.2010.01173.x>.
- Lusardi, Annamaria (2015). Financial literacy skills for the 21st century: evidence from PISA. *The Journal of Consumer Affairs*, Fall 2015: 639-659. Saatavissa 19.10.2018: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/joca.12099>.
- Luukkanen, Laura & Raijas, Anu (2012). Nuorten näkemyksiä taloudellisesta osaamisesta. *Kulutustutkimus. Nyt* 2/2012: 22-39. Saatavissa 12.10.2018: http://www.kulutustutkimus.net/nyt/wp-content/uploads/2013/01/KTs22012_2.pdf#page=26.
- Mankiw, Gregory N. & Taylor, Mark P. (2014). *Economics*. Cengage Learning EMEA.
- MTV 6.7.2004. Koulujen talouskasvatusta yritetään tehostaa. Saatavissa 16.10.2018: https://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/koulujen-talouskasvatusta-yrite-taan-tehostaa/1995452#gs.vpO3_GE.
- OECD Education at a Glance (2011). Saatavissa 16.10.2018: <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/48631582.pdf>.
- OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies (2016). Saatavissa 21.9.2018: <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-Financial-Literacy-Competencies.pdf>.
- OECD, PISA 2015 Results, Students' Financial Literacy, Volume IV (2017). Saatavissa 11.10.2018: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264270282-en.pdf?expires=1539258238&id=id&accname=guest&checksum=7076BA74E0AD708A4ED183FBFFAC8E20>.

- Opetushallitus (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Saatavissa 18.12.2018: https://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf.
- Ouakrim-Soivio, Najat & Kuusela, Jorma (2012). Historian ja yhteiskuntaopin oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2011. Koulutuksen seurantaraportit 2012:3, Opetushallitus. Saatavissa 5.10.2018: https://www.oph.fi/download/139945_Historian_ja_yhteiskuntaopin_oppimistulokset_perusopetuksen_paattovaiheessa_2011.pdf.
- Peura-Kapanen, Liisa & Lehtinen, Anna-Riitta (2011). Nuorten taloudellinen osaaminen, määrittelyä, toimijoita, materiaaleja. Kuluttajatutkimuskeskus julkaisuja 3, 2011. Saatavissa 12.10.2018: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152345/Nuorten_taloudellinen_osaaminen.pdf?sequence=1.
- Peura-Kapanen, Liisa (2012). Nuorten talousosaamisen edistäminen, opas toimijoille. Saatavissa 16.10.2018: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152342/Nuorten_talousosaamisen_edistaminen.pdf?sequence=1.
- Peters, Michael A. & Arthur, Chris (2012). Financial Literacy Education: Neoliberalism, the Consumer and the Citizen. Sense Publishers Rotterdam/Boston/Taipei.
- Pohjola, Matti (2012). Taloustieteen oppikirja. Sanoma Pro Oy.
- Pörssisäätiö (2014). Taloustietoa kouluihin. Europaeus Juha 22.9.2014. Saatavissa 16.10.2018: <http://www.porssisaatio.fi/blog/2014/09/22/taloustietoa-kouluihin/>.
- Pörssisäätiö. Pörssilähettiläät. Saatavissa 24.10.2018: <http://www.porssisaatio.fi/opetus/porssilahettilaat/>.
- Rantala, Jukka (2017). Kylmän sodan päätöksentekosimulaatio opetuskäytössä. Ennen ja nyt: historian tietosanomat. Vuosikerta 2017, Nro 1. Saatavissa 26.10.2018:

https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/215216/Ennen_ja_nyt_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Schulz, Wolfram, Ainley, John, Fraillon, Julian, Kerr, David & Losito, Bruno (2010). ICCS 2009 International Report: Civic knowledge, attitudes and engagement among lower secondary school students in thirty-eight countries. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA): Amsterdam. Saatavissa 18.10.2018: <https://research.acer.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=civics>.

Shim, Soyeon, Xiao, Jing Jian, Ahn, Sun Young & Serido, Joyce (2014). Earlier financial literacy and later financial behavior of college students. *International Journal of Consumer Studies* 38 (2014) 593-601. Saatavissa 11.10.2018: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/ijcs.12122>.

Sohn, Sang-Hee, Joo, So-Hyun, Grable, John E., Lee, Seonglim & Kim, Minjeung (2012). Adolescents' financial literacy: the role of financial socialization agents, financial experiences, and money attitudes in shaping financial literacy among South Korean youth. Saatavissa 11.10.2018: https://ac.els-cdn.com/S0140197112000073/1-s2.0-S0140197112000073-main.pdf?_tid=0e20b5cb-e494-4267-add7-04dce63311d4&acdnat=1539248143_ab37f53097ab667ff768e250c0bc93c0.

Suutarinen, Sakari (2008). Vapaan koulutuksen tukisäätiö, koulukasvatuksen, opettajan koulutuksen ja tutkimuksen näkymätön vaikuttaja 1973-1991. *Kasvatus & Aika*, 2008. Saatavissa 24.10.2018: <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/download/68156/29031?inline=1>.

Talouselämä (2001). Taloustieto vähentää tuskaa. Ollikainen Hannu 9.2.2001. Saatavissa 16.10.2018: <https://www.talouselama.fi/uutiset/taloustieto-vahentaa-tuskaa/061622df-2bfc-39cc-b254-64077b1d38c6>.

Taloudellinen tiedotustoimisto (TaT). Yrityskylä. Saatavissa 9.11.2018:
<https://www.tat.fi/mika-tat/yrityskylä/>.

Taloudellinen tiedotustoimisto (2016). Yrityskylä valittiin maailman parhaaksi oppimisyhteisöjä rakentavaksi kumppanuushankkeeksi. 16.9.2016. Saatavissa 9.11.2018:
<https://www.tat.fi/yrityskylä-valittiin-maailman-parhaaksi-oppimisyhteisöjä-rakentavaksi-kumppanuushankkeeksi/>.

Tanhua-Piironen, Erika, Viteli, Jarmo, Syvänen, Antti, Vuorio, Jaakko, Hintikka, Kari A. & Sairanen, Heikki (2016). Perusopetuksen oppimisympäristöjen digitalisaation nykytilanne ja opettajien valmiudet hyödyntää digitaalisia oppimisympäristöjä. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 18/2016. Saatavissa 9.11.2018: <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79573/perusopetuksen%20oppimisymp%C3%A4rist%C3%B6jen%20digitalisaation%20nykytilanne.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Torney-Purta, Judith, Schwille, John, Amadeo, Jo-Ann (1999). Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Saatavissa 19.10.2018: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED431705.pdf>.

Torney-Purta, Judith, Lehmann, Rainer, Oswald, Hans & Schulz, Wolfram (2001). Citizenship and Education in Twenty-eight Countries, Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. Saatavissa 19.10.2018: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED452116.pdf>.

Van den Berg, Marko, Löfström, Jan (2011). Katsaus peruskoulun yhteiskuntatiedolliseen opetukseen 2000-luvun Suomessa: puitteet, tarpeet, kehitysnäkymät. *Kasvatus & Aika* 5 (1) 2011, 79-113.

Verkkouutiset (2017). Lukiolaisten liitto: Selvitys opiskelun kustannuksista on enemmän kuin tarpeen. Metelinen Sami 5.9.2017. Saatavissa 6.11.2018: <https://www.verkkouutiset.fi/lukiolaisten-liitto-selvitys-opiskelun-kustannuksista-on-enemman-kuin-tarpeen-69755/>.

Willis, Lauren E. (2008). Against financial literacy education. University of Pennsylvania Law School Public Law & Legal Theory Research Paper No. 08-10 and Loyola University Law School Los Angeles Legal Studies Research Paper No. 2008-13s. 197-285. Saatavissa 20.9.2018: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=268002121028095114127030096120124072036003073064003042025005119081029120095113010076041124028101103055098079030113121124112089051045002046054003097089024109017107033076022067066074106072018090096107106065110065102124004115005029096107085100068108122&EXT=pdf>.

Willis, Lauren E. (2011). The financial education fallacy. American Economic Review: Papers and Proceedings 2011, 101:3, 429-434. Saatavissa 24.10.2018: <https://www.jstor.org/stable/pdf/29783784.pdf>.

World Bank Group. Datacatalogue. Saatavissa 10.10.2018: https://datacatalog.worldbank.org/search?search_api_views_fulltext_op=AND&query=financial%20literacy&sort_by=search_api_relevance&sort_order=DESC&nid=&page=0%2C0.

YLE (2018). Säästätkö pahan päivän varalle? Liian harva suomalainen säästää, ja se voi tuoda ongelmia, kun korkotasoa nousee ja talouskasvu hiipuu. Aulasmaa Maarit 17.9.2018. Saatavissa 28.9.2018: <https://yle.fi/uutiset/3-10403635>.

YLE (2018) Ylivelkaantuneiden eläkeläisten määrä kasvaa – ”vapaa-aika ja menot lisääntyvät, mutta tulot putoavat”. Päivinen Elina 24.9.2018. Saatavissa 28.9.2018: <https://yle.fi/uutiset/3-10419679>.

LIITE 1. Koontitaulukko standardeista suhteessa yhteiskuntaopin oppikirjoihin

Koontitaulukko standardeista suhteessa yhteiskuntaopin oppikirjoihin								
Standardi	e-Oppi	Forum	Memo	Taitaja				
1 Resurssien niukkuus	osittain	osittain	osittain	osittain				
2 Tehokas päätöksenteko	ei	ei	ei	ei				
3 Allokaatio	ei	ei	ei	osittain				
4 Kannustimet	osittain	kyllä	osittain	kyllä				
5 Kaupankäynti	osittain	osittain	osittain	osittain				
6 Tuotannon erikoistuminen	osittain	osittain	osittain	osittain				
7 Markkinat	osittain	osittain	ei	osittain				
8 Hintojen merkitys	ei	ei	ei	osittain				
9 Kilpailu ja markkinarakenne	osittain	osittain	osittain	osittain				
10 Instituutiot	kyllä	kyllä	kyllä	kyllä				
11 Raha ja inflaatio	osittain	kyllä	kyllä	kyllä				
12 Korko	osittain	osittain	osittain	osittain				
13 Tulot	osittain	osittain	osittain	osittain				
14 Yrittäjyys	osittain	osittain	osittain	kyllä				
15 Taloudellinen kasvu	osittain	osittain	osittain	osittain				
16 Julkisen vallan rooli ja markkinahäiriöt	osittain	osittain	osittain	osittain				
17 Julkisen vallan epäonnistuminen	ei	ei	ei	ei				
18 Taloussuhdanteet	osittain	osittain	osittain	osittain				
19 Työttömyys ja inflaatio	osittain	osittain	osittain	osittain				
20 Finanssi- ja rahapolitiikka	kyllä	kyllä	kyllä	kyllä				
Standardit eivät täyty (ei) / kpl	4	4	4	5				2
Standardit täyttyvät osittain (osittain) / kpl	14	12	12	12				13
Standardit täyttyvät (kyllä) / kpl	2	4	3	3				5